

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри фундаментальних дисциплін
початкової освіти, доктор педагогічних наук, професор
_____ Володимир КОВАЛЬЧУК
«___» _____ 2025 р.

**Комплексний підхід та його роль у розвитку різних видів
мовленнєвої діяльності учнів сучасної початкової школи**

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма: Початкова освіта

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – *Магістр початкової освіти.*
Вчитель початкових класів закладу загальної
середньої освіти

Автор роботи *Карпа Олеся Орестівна* _____
підпис
Науковий керівник *доктор філологічних наук, професор*
Федурко Марія Юліанівна _____
підпис

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Комплексний підхід та його роль у розвитку різних видів мовленнєвої діяльності учнів сучасної початкової школи. У магістерській роботі досліджено теоретичні та практичні засади застосування комплексного підходу до розвитку мовленнєвої діяльності учнів сучасної початкової школи. Обґрунтовано актуальність проблеми формування мовленнєвої компетентності як ключового складника загальної мовної освіти та розвитку комунікативних умінь молодших школярів. Висвітлено сутність комплексного підходу, його педагогічні та психологічні основи, а також роль інтеграції різних видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо, діалогічне та монологічне мовлення) у освітньому процесі. Особливу увагу приділено аналізу лінгводидактичних засад (підходів, принципів методів і форм роботи), що забезпечують цілісність мовленнєвого розвитку учнів. Запропоновано інтерактивні вправи, розроблено картки для інтерактивних ігор, також плани уроків з використанням комплексного підходу до розвитку різних видів мовленнєвої діяльності. Представлено результати педагогічного експерименту, спрямованого на перевірку ефективності комплексного підходу в умовах початкової школи

Ключові слова: комплексний підхід, мовленнєва діяльність, початкова школа, комунікативна компетентність, інтеграція, мовленнєвий розвиток.

ANNOTATION

The Integrated Approach and Its Role in Developing Different Types of Speech Activities among Primary School Students. The master's thesis explores the theoretical and practical principles of applying an integrated approach to the development of speech activity of students in modern primary schools. The relevance of the problem of forming speech competence as a key component of general language education and the development of communicative skills of younger schoolchildren is substantiated. The essence of the integrated approach, its pedagogical and psychological foundations, as well as the role of integrating various types of speech activity (listening, speaking, reading, writing, dialogical and monological speech) in the educational process are highlighted. Particular attention is paid to the analysis of linguodidactic principles (approaches, principles of methods and forms of work) that ensure the integrity of students' speech development. Interactive exercises are proposed, cards for interactive games are developed, as well as lesson plans using an integrated approach to the development of various types of speech activity. The results of a pedagogical experiment aimed at testing the effectiveness of the integrated approach in primary school conditions are presented.

Keywords: integrated approach, speech activity, primary school, communicative competence, integration, speech development

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗВИТКУ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	9
1.1. Сутність мовленнєвої діяльності, її структура, види, роль у навчанні	9
1.2. Комплексний підхід у педагогіці та роль учителя в його реалізації	16
1.3. Вікові особливості учнів початкової школи і специфіка їх врахування в розвитку їхньої мовленнєвої діяльності	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ В РОЗВИТКУ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	26
2.1. Лінгводидактичні засади використання в початковій школі комплексного підходу до розвитку мовленнєвої діяльності	26
2.2. Система роботи з розвитку мовленнєвої діяльності учнів початкової школи на основі комплексного підходу	32
2.3. Перевірка ефективності розробленої системи розвитку мовленнєвої діяльності молодших школярів на основі комплексного підходу ...	45
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	51
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Навчання мови в сучасній початковій школі посідає чільне місце, адже належна сформованість мовленнєвих умінь і навичок молодшого школяра, його комунікативної компетентності загалом – це надійний шлях до успішного опанування ним навчального матеріалу зі всіх інших освітніх галузей, передбачених Державним стандартом та Типовими освітніми програмами [12; 38; 39], а також його поступу на вищих ступенях освіти. Мовлення, мовленнєві вміння і навички – це способи використання кожним індивідуумом мови задля здійснення мовленнєвої / комунікативної діяльності.

Методична наука, орієнтована сьогодні на практичну спрямованість початкової мовної освіти, багато уваги приділяє питанням розвитку різних видів мовленнєвої діяльності учнів початкових класів, пор.: «Відповідно до нових цілей і завдань, сформульованих щодо початкового курсу навчання української мови, постала необхідність чіткіше виділити у змісті програм два істотні аспекти: предметний, тобто понятійно-лінгвістичний, і діяльнісний, що передбачає активну участь школярів у навчальному процесі, де особливої ваги природно набуває мовленнєва діяльність учнів» [8, 9–10].

Відповідно основним у теорії і практиці початкового навчання постає розвиток усного й писемного мовлення як основи для будь-якої розумової діяльності, також ефективної комунікативної взаємодії – з ровесниками, вчителем, батьками, знайомими й незнайомими людьми. Для обох згаданих форм реалізації мовлення важливим є сформованість таких умінь, як читати, розуміти почуте або прочитане, передавати його зміст, точно формулювати думку, висловлювати її відповідно до умов спілкування і характеру комунікативної ситуації. Комплексний підхід, який передбачає інтеграцію різних видів мовленнєвої діяльності – слухання, говоріння, читання та письма – в єдину систему навчання, в поєднанні з компетентнісним, діяльнісним, особисто-орієнтованим, що визнані провідними в Концепції Нової української школи [25 10, 17; 26, 3], здатний забезпечити успішну реалізацію цих завдань, позаяк створює умови для гармонійного розвитку особистості, використання з

цією метою міжпредметних зв'язків, для активізації пізнавальної діяльності та формування цілісної картини світу. Зрештою, комунікативна компетентність, яка становить основу мовленнєвої діяльності і формування якої визнано провідним завданням мовної освіти [9, 2021], теж є феноменом комплексним, структурованим такими компонентами, як мовленнєва компетентність, мовна, власне комунікативна, соціокультурна й діяльнісна [21, 108].

Проблема розвитку комунікативної компетентності та її складників, мовленнєвої діяльності та її складників як основи ефективної комунікативної взаємодії належить до найбільш обговорюваних в сучасній лінгводидактичній і методичній літературі. Їх часто розглядають у взаємозв'язку, див., для прикладу, дисертаційну працю Н. Сіранчук про специфіку розвитку лексичної компетентності [36] чи монографію І. Кучеренко та М. Пентилюк про особливості сучасного уроку мови, де стверджено, що «відповідно до вимог нормативних державних документів головною спрямованістю сучасного уроку української мови є робота з розвитку мовленнєвої діяльності учнів, формування їхньої комунікативної компетентності» [21, 124], статтю М. Вашуленка про мову й мовлення, яка акцентує на важливості «знання *соціальних, ситуативних і контекстуальних* [вид. автором] правил для повноцінного користування мовою як засобом спілкування» [9, 2021].

Попри доволі високу частотність у лінгводидактиці поняття й терміна «комплексний підхід» (розвідки О. Байбакової, Н. Базиляк & М. Швець; К. Гораш, Г. Іваниці, О. Назарчука, І. Потоцької, В. Дідич & І. Вовк та Д. Гребенюк та ін.), численних досліджень, які стосувалися б питань його застосування з метою розвитку різних видів мовленнєвої діяльності, ми не виявили. Виняток становлять праці кваліфікаційного типу, наприклад [17].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення методичних засад навчання української мови в початковій школі, підвищення ефективності мовленнєвої освіти та формування в учнів здатності до усвідомленого, грамотного й творчого використання мови у різних життєвих ситуаціях. У цьому контексті особливої уваги потребує вивчення ролі

комплексного підходу як засобу оптимізації навчального процесу та розвитку мовленнєвої діяльності молодших школярів.

Об'єкт дослідження – процес розвитку мовленнєвої діяльності учнів початкової школи в умовах навчання української мови.

Предмет дослідження – методичні засади застосування комплексного підходу до розвитку в молодших школярів навичок аудіювання, говоріння, читання та письма.

Мета магістерської роботи – обґрунтувати теоретичні засади та розробити методичні рекомендації щодо застосування комплексного підходу до розвитку різних видів мовленнєвої діяльності учнів у сучасній початковій школі.

Досягнення зазначеної мети передбачало реалізацію низки завдань, зокрема:

- ✚ проаналізувати науково-теоретичні джерела з проблеми розвитку мовленнєвої діяльності молодших школярів;

- ✚ визначити сутність, принципи та особливості комплексного підходу;

- ✚ схарактеризувати вікові особливості учнів початкової школи в контексті розвитку їхньої мовленнєвої діяльності на основі комплексного підходу;

- ✚ окреслити лінгводидактичні засади успішного використання комплексного підходу в розвитку різних видів мовленнєвої діяльності молодших школярів;

- ✚ розробити та апробувати систему завдань для розвитку мовленнєвої діяльності крізь призму комплексного підходу;

- ✚ узагальнити результати експериментального дослідження та сформулювати практичні рекомендації для вчителів початкових класів.

Методи дослідження. У ході реалізації завдань дослідження та досягнення його мети використано комплекс методів, серед яких теоретичні, емпіричні та статистичні. *Теоретичні методи:* це аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури – для аналізу суті понять «мовленнєва діяльність та «комплексний підхід»; синтез і узагальнення – для формулювання висновків;

класифікація та систематизація – для впорядкування видів мовленнєвої діяльності та лінгводидактичних підходів і принципів. Серед *емпіричних методів* назвемо спостереження – за навчальною й мовленнєвою діяльністю учнів під час уроків української мови; анкетування – учителів початкових класів для виявлення рівня обізнаності та досвіду застосування комплексного підходу; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності запропонованих методичних прийомів у реальних умовах навчання. Із групи *статистичних методів* використано кількісний та якісний аналіз результатів – для обробки даних, отриманих у ході апробації запропонованої системи завдань.

Наукова новизна і теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні значущості в освітньому процесі сучасної початкової школи комплексного підходу, у доведенні необхідності його застосування в роботі з розвитку різних видів мовленнєвої діяльності молодших школярів, а також в уточненні суті мовленнєвої діяльності та засвідченні доцільності системності в розв’язанні завдань цього розвитку.

Практичне значення дослідження. Результатами проведеного дослідження можуть скористатися студенти факультету початкової освіти та мистецтва під час педагогічної практики та виконання кваліфікаційних (курсової, магістерської) робіт, а також у власній майбутній професійній діяльності, як і вчителі початкових класів – із метою розвитку мовленнєвої діяльності своїх вихованців.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

Апробація роботи. Основні положення роботи повідомлено на методичному семінарі кафедри, у доповіді на щорічній звітній науково-практичній конференції студентів факультету початкової освіти та мистецтва, у публікації «Комплексний підхід у розвитку різних видів мовленнєвої діяльності учнів сучасної початкової школи» в збірнику матеріалів II International Scientific and Theoretical Conference Modern Science and Innovation: Trends, Challenges and Breakthroughs (November 21, 2025, New York, USA). P. 275–278.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗВИТКУ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Сутність мовленнєвої діяльності, її структура, види, роль у навчанні

Здавна відомо, що однією з найпотужніших потреб людини як істоти суспільної є потреба в спілкуванні [22, 524]. Потреба з погляду психологів – це активний стан особистості, спричинений дефіцитом якогось елемента в системі її життєдіяльності та спрямований на його усунення. Отже, потреба слугує джерелом всякої активності, з мовленнєвою включно. Мовленнєва активність постає з бажання отримати певну інформацію чи, навпаки, поділитися власною, встановити контакт із кимось з оточення або ж вплинути на його дії чи вчинки. Вона стимулює в такий спосіб мовленнєву діяльність, яку визнають однією з найскладніших форм інтелектуальної діяльності людини.

Діяльність загалом – це свідома, доцільна внутрішня або зовнішня активність людини, спрямована на перетворення навколишнього світу задля задоволення власних потреб та інтересів [31, 82]; це рух-поступ людства, незмінний від правіків спосіб його буття [22, 521], як і спосіб буття кожного індивіда, завдяки якому він відчуває себе частиною історично сформованої культури й цивілізаційного процесу, розвивається й виявляє себе в них [7, 718]. Компонентами діяльності як динамічної системи, на думку психологів [Максим, 522, Псих сл 83], є:

✚ мотив, тобто першопричина, поштовх до діяльності; його природа може бути найрізноманітнішою і залежить від сфери (фізичної, духовної, інтелектуальної, фізіологічної) людського «Я», у якій ця першопричина виникла; він має психологічну природу і пов'язаний «із особистістю, її емоціями і волею, з її думкою, яка виникає в силу різних мотивів» [43] та є системоутворювальним чинником діяльності [7, 719];

✚ мета; вона детермінована мотивом, від неї залежить перебіг діяльності; «це усвідомлене уявлення про результат, якого необхідно досягти в

процесі діяльності» [3, 32]; М. Варій вважає її системоутворювальним чинником дії [7, 719].

✚ засоби здійснення дій (предметних і розумових), спрямованих на досягнення мети;

✚ результат [7, 719].

Діяльність – це специфічно людська й надзвичайно складна форма ставлення до дійсності, відмінна від поведінки тварин, оскільки включає постановку цілей, планування та свідоме регулювання процесу. Вона, наголошують учені, – феномен динамічний, у її структурі можливі трансформації, пов'язані зі зміною мотиву чи перекваліфікацією мети [3, 32].

Складність діяльності як форми ставлення до дійсності або ж (в іншій інтерпретації) як цілеспрямованої взаємодії людини з довкіллям передбачає її класифікацію на підставі різних критеріїв: а) за якісною специфікою (трудова, ігрова, навчальна); б) за сферами вияву (зовнішня, внутрішня); в) за результатами (конструктивна й деструктивна); г) за наявністю / відсутністю творчого начала (творча і рутинна); г) за сферами людського єства (фізична, фізіологічна, інтелектуальна, психічна, психологічна, духовна тощо) [3, 32].

Мовленнєва діяльність – одна з форм інтелектуальної діяльності як такої, котрій властиві раціональність, творчість, спрямованість на створення нових знань або продуктів (ідей, концепцій, проєктів, текстів, винаходів) і яка охоплює процеси мислення, аналізу, уяви, логічного висновування; це «сукупність психофізичних дій організму людини, спрямованих на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи письмовій формах» [13, 214]. Відповідно до наведених вище критеріїв класифікації, мовленнєва діяльність є внутрішньою діяльністю людини, пов'язаною з процесами мислення, пам'яті, уваги, а разом з тим творчою, інтелектуальною; психічною, здебільшого конструктивною. Як усякому іншому виду діяльності, їй з погляду мікроструктури властиві мотиви, цілі, специфічні засоби реалізації цілей, а з погляду макроструктури – *мотиваційно-спонукальний рівень* (позначений взаємодією потреб, мотивів і цілей мовленнєвої дії як майбутнього її результату), *орієнтовно-дослідницький* (вивчення умов діяльності, визначення

її предмета, залучення засобів діяльності тощо), *виконавчий* [хом'як], також, на думку М. Варій, ще й *оцінково-порівняльний*, який передбачає аналіз результатів, ступінь відповідності їх меті [7, 719].

Проте *мовленнєва діяльність* має і специфічну ознаку – це здатність обслуговувати всі інші види діяльності (ігрову, трудову, навчальну) і бути не тільки їхнім вагомим складником, але також генетично й логічно передувати їм, пор.: «На відміну від інших видів діяльності людини мовна діяльність практично ніколи не виступає самостійно, як незалежний вид діяльності, тому що людина ніколи не говорить для того, аби говорити. Природна функція мовної діяльності полягає в тому, що вона входить як складова частина в діяльність більш високого рівня, тобто підпорядковується їй, обслуговує її і визначається нею» [27, 178]. Тим-то, на нашу думку, пояснюється твердження дослідників, що опертям тільки на дані мовознавчої науки її сутності не розкрити, потрібні дані багатьох суміжних дисциплін – психології, філософії, нейрофізіології, кібернетики, когнітології тощо [18, 50].

Мовленнєву діяльність кожного конкретного індивіда актуалізує, за визначенням психологів, його індивідуальна мовна система, структурована двома компонентами: перший з яких – це весь комплекс знань особистості про мову, другий – сукупність всіх знань людини про зовнішнє середовища, у якому вона перебуває [18, 50].

Мовленнєва діяльність людини, уявлена за допомогою засобів її індивідуальної мовної системи, функціює зазвичай у двох режимах – у режимі синтезу (говоріння, письмо) та в режимі аналізу (слухання, читання) мовного матеріалу. Вона є надзвичайно складною інтегральною системою, яка може бути досліджена адекватно тільки в триєдності, тобто у взаємозв'язку мови, мислення й довкілля [18, 51]. Мовленнєва діяльність постає можливою завдяки сформованості в психіці людини складного механізму, елементами якого є «осмислення, випереджувальне відображення, оперативна і довготривала пам'ять» [43]. Осмислення – це процес встановлення чи відтворення змістових зв'язків у висловлюванні. Пам'ять (довготривала й оперативна) включає в себе запам'ятовування, збереження й відтворення фрагментів досвіду – мовного

(мовні одиниці різних рівнів, правила їх уживання, лексико-граматичні схеми поєднання слів, необхідні для правильного кодування й декодування інформації) і загально-пізнавального (тобто всього того, що людина загалом пізнала і засвоїла) задля використання їх тут і зараз чи в майбутньому. Механізм випереджувального відображення є особливо значущим для мовленнєвої діяльності; він функціонує в двох іпостасях – як механізм випереджувального прогнозування (для слухання й читання) і як механізм випереджувального синтезу (для говоріння й письма).

Мовленнєвій діяльності притаманні часові характеристики, тобто тривання в межах певного часу. Розгортання її в часі здійснюється поетапно – від початку, сутність якого визначає мотив, що викликає мовленнєву потребу; далі – через етап внутрішнього програмування задуму до етапу семантичної й граматичної реалізації внутрішньої програми, а від нього до звукомоторного механізму висловлювання [27, 174–175]. Для аналізованого поняття ключовими є поняття «мова», «мовлення»: мова як засіб, а мовлення як спосіб формування і формулювання думки за допомогою мови, також передавання та засвоєння інформації. Визначальними ознаками мовленнєвої діяльності, що дають підстави кваліфікувати її не як механічний процес використання мови, а як складний когнітивно-комунікативний феномен, є:

- ✚ інтенційність: мовлення завжди має намір (інформувати, впливати, емоційно висловитись про щось);

- ✚ соціальність: воно виникає в контексті взаємодії між людьми;

- ✚ психічна активність: мовленнєва діяльність вимагає включення механізмів пам'яті, уваги, мислення, уяви;

- ✚ сформованість мовної компетентності – знання норм мови, її стилістики й граматики;

- ✚ залежність від ситуації спілкування, котра може бути формальною, тобто передбачати офіційну, структуровану взаємодію, що відбувається в певних умовах (робоче місце, навчальний заклад, ділові перемовини), і вимагати дотримання встановлених правил і етикету, також неформальною, що

репрезентує дружню, невимушено розмову, котра відбувається поза офіційними правилами й нормами.

Залежність від ситуації спілкування засвідчує здатність способу формування і формулювання думки (тобто мовлення) варіюватися. Ця варіативність може бути зумовлена різними чинниками (культурно-історичною традицією носія мови, індивідуальними особливостями мовців, умовами і спрямованістю спілкування на себе чи на інших. Розрізняють найзагальніше *внутрішнє* спілкування (мовлення) і *зовнішнє*; зовнішнє спілкування (мовлення) побутує у двох формах – усній і писемній.

Мовленнєва діяльність людини – це двобічний процес, «який являє собою неподільну єдність слухання і розуміння, з одного боку, та процесу говоріння, з другого» [27, 173–174], які до того ж є первинними її способами. Слухання та розуміння (аудіювання) – це рецептивний вид мовленнєвої діяльності, говоріння ж є репродуктивним, або продуктивним її видом. Позаяк спілкування (і мовлення) може відбуватися і в писемній формі, то, крім названих, розрізняють ще два види мовленнєвої діяльності – читання як рецептивний її вид і письмо як продуктивний. Говоріння і письмо як продуктивні види мовленнєвої діяльності – це процеси, спрямовані на іншого / інших, адресація їм певного мисленнєвого завдання, тоді як слухання і читання є процесом розв’язання мисленнєвого завдання для себе, але яке надійшло ззовні, від іншого / інших. Попри важливість кожного з видів мовленнєвої діяльності, на практиці їх використовують, як стверджують дослідники, неоднаково. До письма упродовж доби людина вдається не часто: на нього припадає приблизно 11% часу, трохи більше часу (15%) припадає на читання; 32% – на говоріння і найбільше (42%) – на слухання. Більше часу, як бачимо, людина приділяє рецептивним видам мовленнєвої діяльності (57%), тоді як продуктивним – тільки 43% [3, 100]. Схарактеризуємо кожен із видів мовленнєвої діяльності докладніше.

Говоріння – це продуктивний вид мовленнєвої діяльності, який полягає в усній передачі інформації від мовця до слухача, інакше кажучи, це продукування повідомлення (висловлення) й донесення його до співрозмовника

(слухача, адресата) в усній формі та у вигляді діалогу або монологу. У першому циклі початкової освіти (1-2 клас) воно має вкрай важливе значення для розвитку решти видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, читання і письма. Говоріння як вид мовленнєвої діяльності відзначається чіткою структурою, компонентами якої є: 1) мотивація як передумова мовленнєвої дії; 2) мовленнєва інтенція, що пов'язана з аналізом у свідомості мовця ситуації, формулюванням мети й завдань комунікативної взаємодії і (що вповні закономірно) з'явою бажання висловитися; 3) внутрішнє програмування задуму висловлювання й вираження його за допомогою відповідних мовних засобів; 4) контроль за ефективністю власної мовленнєвої дії на основі спостереження за реакцією адресата на висловлену інформацію. Основними характеристиками говоріння вважають:

- ✚ продуктивність: говоріння є тим видом мовленнєвої діяльності, який передбачає створення власного висловлення;
- ✚ усномовність: це передача інформації за допомогою звуків мови, а не за допомогою письма;
- ✚ комунікативність: основною метою говоріння є спілкування, обмін думками, бажаннями, почуттями;
- ✚ ситуативність: мовні засоби, використовувані під час говоріння, завжди орієнтовані на конкретну ситуацією спілкування та мотив мовця;
- ✚ наявність невербального супроводу: інтонація, міміка, жести тощо;
- ✚ дві форми реалізації: говоріння може бути як *діалогічним* (розмова з однією або кількома особами), так і *монологічним* (висловлювання однієї особи).

Аудіювання – складний вид мовленнєвої діяльності, який передбачає взаємодію двох підвидів – сприймання та розуміння усного мовлення. Розуміння почутого передбачає його осмислення, але не тільки. Важливо також оцінити почуту інформацію, скваліфікувати її як важливу / неважливу, потрібну / непотрібну тощо. Належить, отже, погодитися з думкою Н. Харченко, у якій стверджено, що цей вид мовленнєвої діяльності є «рецептивним, реактивним, зовнішньо не вираженим, але внутрішньо активним слуховим і смисловим

процесом сприймання озвученого мовлення» [42, 132]. Суттєво й те, що аудіювання – це перший вид мовленнєвої діяльності, який опановує кожен індивід у процесі онтогенезу. Продукт слухання – умовивід, усвідомлюваний особистістю як такий або ж неусвідомлений [42, 132].

Ознаками аудіювання є:

- ✚ пасивність, яка, попри те, вимагає активної уваги;
- ✚ сприймання й розрізнення мовних одиниць на слух;
- ✚ зумовленість якості сприймання і розуміння інформації темпом мовлення адресанта, чіткістю його вимови, також контекстом.

Читання – такий вид мовленнєвої діяльності, що вимагає сприймання та осмислення письмового тексту, інакше кажучи, це переведення знаків, що на папері, в інформацію. У ньому виділяють такі етапи: 1) зорове сприйняття тексту; 2) осмислення (інтерпретація) прочитаного. Важливими для другого етапу є вміння: розрізняти основну й другорядну інформацію, концентрувати й утримувати увагу, оцінювати й інтерпретувати отриману інформацію та запам'ятовувати її. Суттєво, що в процесі читання учні не тільки отримують і закріплюють знання, набувають практичних умінь використання мовних засобів у спілкуванні, а й ознайомлюються з кращими зразками писемного мовлення.

Особливостями читання є:

- ✚ передбачає знання графічної системи мови;
- ✚ може бути мовчазним або вголос;
- ✚ залежить від рівня мовної компетентності та досвіду читача.

Письмо як вид мовленнєвої діяльності потребує знання правил і закономірностей кодування думок у письмовій формі. Його визначальними ознаками як продуктивного виду мовленнєвої діяльності є:

- ✚ високий ступінь формалізованості;
- ✚ вимагає знання правил орфографії, пунктуації, стилістики;
- ✚ орієнтованість на читача, часто без зворотного зв'язку.

Ці види мовленнєвої діяльності взаємопов'язані: наприклад, письмо базується на навичках читання, а говоріння – на аудіюванні. Їхнє поєднання формує мовленнєву компетентність людини.

Отже, *мовленнєва діяльність* – це цілеспрямований, мотивований процес породження або сприймання мовлення, реалізований в усній чи писемній формі через мовні засоби (слова, речення, тексти) з метою спілкування, мислення, впливу на інших із відповідною метою. Вона має складну структуру й особливості, що визначають її як психолінгвістичне явище. Це форма комунікативної діяльності, яка поєднує мовну компетентність з когнітивними й соціальними чинниками і яку здійснювано у вигляді таких процесів, як слухання, говоріння, читання, письмо, та таких форм, як діалог і монолог.

1.2. Комплексний підхід у педагогіці та роль учителя в його реалізації

Як впливає з наведеного у підрозділі 1.1, мовленнєву діяльність треба визнати ключовим компонентом освітнього процесу, оскільки вона забезпечує формування комунікативної компетентності, розвиток мислення та засвоєння знань з усіх навчальних предметів через мовне спілкування [9; 21; 40]. У процесі їх опанування учні набувають навичок висловлювати думки, аргументувати їх, ставити запитання, налагоджувати діалогічну взаємодію, що, безперечно, сприяє їх успішній соціалізації та адаптації в суспільстві, а разом із тим і розвитку їхніх мовленнєвих умінь і навичок.

Через процеси мовлення учні аналізують, порівнюють, узагальнюють інформацію, отриману на різних уроках і з різних навчальних предметів, а це, поза всяким сумнівом, позитивно позначається на розвитку їхнього логічного й критичного мислення. Мовленнєва активність, окрім того, стимулює у свідомості школярів когнітивні процеси (увагу, сприйняття, пам'ять, мислення, мову, планування, контроль, координацію), що є ключовими для здійснення ними інтелектуальної діяльності й для загального їх розвитку. Мовлення – це ще й потужний інструмент засвоєння знань: учень краще запам'ятовує, коли проговорює або записує інформацію. Мовленнєва діяльність, поєднана з різними типами завдань, створює умови для комплексного розв'язання освітніх

цілей, а значить, і для обґрунтування доцільності виокремлення *комплексного підходу* в системі педагогічного вчення.

Щоб з'ясувати сутність цього підходу, звернемося передусім до тлумачного словника. У ньому значення прикметника *комплексний* трактовано так: «**КОМПЛЕКСНИЙ**, а, е. Який охоплює групу предметів, явищ, дій, властивостей; який становить комплекс чого-небудь» [37, 250].

У посібнику В. Романчикова *комплексний підхід* визначено як такий дослідницький метод, а водночас і принцип організації освітнього процесу, що розглядає об'єкт дослідження, практику навчання, виховання, розвитку з позицій цілісності і системності [33, 135]. Об'єднуючи різні чинники задля досягнення тих чи тих освітніх цілей, він виходить поза межі простого накопичення знань, домагаючись формування ключових компетентностей, а також системи практичних умінь і навичок. Це, до того ж, підхід, який забезпечує одночасне розв'язання багатьох і різних завдань системи без порушення взаємозв'язків між окремими її компонентами, кожний із яких значущий, бо наділений власними функціями та завданнями [28, 115].

Комплексний підхід не є винаходом сьогодення, його елементи обговорювано й упроваджувано в навчально-виховний процес ще на початку ХХ ст. усіма тими вченими-педагогами й учителями, хто був незадоволений чинною нагоді освітньою практикою [14, 111].

Комплексний підхід у педагогіці, отже, – це методологічна основа (зауважимо, що О. Боряк та М. Шеремет [6], як і В. Романчиков [33], послуговуються терміном «метод», Г. Іваниця, також В. Романчиков – терміном «принцип» [14; 33]) організації освітнього процесу, що передбачає цілісний, системний і багатогранний вплив на особистість учня. Його сутність полягає в інтеграції різних компонентів освітнього процесу – змісту, форм, методів, засобів навчання – з метою досягнення гармонійного розвитку особистості в усіх її сферах – інтелектуальній, емоційній, моральній, естетичній, фізичній. Комплексність означає не механічне поєднання різних елементів, а їхню взаємодію та взаємозумовленість у межах єдиної педагогічної системи. Тож визначальними ознаками комплексного підходу слушно вважають *цілісність*,

системність, різнобічність, оптимальність, ефективність [28, 115]. Він допомагає уникнути фрагментарності в навчанні й вихованні, сприяє формуванню цілісного світогляду учня. Комплексність стосовно початкової ланки освіти вимагає врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; вагомості міжпредметних зв'язків; соціального контексту навчання; специфіки емоційно-мотиваційної сфери учнів молодшого шкільного віку.

Тут зауважимо, що сучасна педагогічна й методична література засвідчує різноаспектне застосування аналізованого поняття й терміна. Про нього пишуть, розробляють його засади, характеризують переваги застосування методисти дошкільної та початкової освіти [14], інклюзивного навчання [6], середньої і вищої школи [1; 24; 44], а також ті, хто переймається перспективами розвитку середньої освіти загалом [11].

Отже, комплексний підхід є не простим поєднанням різних методів і методик, а їх глибокою інтеграцією в єдину педагогічну систему. Успішна його реалізація вимагає дотримання низки педагогічних принципів, серед яких найвагомішими вважаємо:

✚ *принцип цілісності*; його суть полягає в тому, що освітній процес має бути спрямований на всебічний розвиток особистості – інтелектуальний, моральний, емоційний, фізичний;

✚ *принцип інтеграції*; зміст навчання має поєднувати знання з різних галузей, формувати міжпредметні зв'язки, сприяти формуванню цілісного світогляду;

✚ *принцип системності*; усі елементи освітнього процесу мають бути взаємопов'язані, логічно узгоджені, підпорядковані єдиній меті;

✚ *принцип узгодженості*; дії всіх учасників освітнього процесу – учителів, учнів, батьків – мають бути скоординовані та взаємодоповнювати один одного.

✚ *принцип варіативності*; навчання має враховувати індивідуальні особливості учнів, дозволяти гнучке використання методів, форм і засобів навчання;

✚ *принцип діяльнісного підходу*: учень є активним суб'єктом навчання, а не пасивним споживачем знань; навчання має відбуватися через діяльність: мовленнєву, ігрову, дослідницьку.

Застосування комплексного підходу в педагогіці, зокрема в педагогіці початкової освіти має низку суттєвих переваг:

✚ забезпечує гармонійний розвиток особистості: учень розвивається не лише інтелектуально, а й емоційно, морально, соціально;

✚ підвищує ефективність навчання: завдяки узгодженості змісту та методів учні краще засвоюють матеріал, розуміють його практичну значущість;

✚ створює можливості для формування цілісного світогляду учнів: інтеграція знань із різних предметів сприяє глибшому розумінню світу, розвитку критичного мислення;

✚ знижує навантаженість учнів; комплексний підхід допомагає уникнути дублювання інформації, оптимізує навчальне навантаження;

✚ підвищує мотивацію до навчання; різноманітність форм і методів, практична спрямованість навчання стимулює пізнавальний інтерес учнів;

✚ забезпечує успішне формування ключових компетентностей: комплексний підхід сприяє розвитку мовно-комунікативної, соціальної, інформатичної, творчої компетентностей.

Отже, комплексний підхід у педагогіці є необхідною умовою реалізації сучасних освітніх стандартів, орієнтованих на компетентнісний підхід. Він допомагає створити умови для всебічного розвитку учнів, формування їхньої активної життєвої позиції, здатності до самореалізації та самонавчання.

У реалізації комплексного підходу (як і, зрештою, всього освітнього процесу в початковій школі) ключова роль належить учителеві, оскільки саме він є організатором, фасилітатором і координатором процесів навчання, виховання та розвитку. Його професійна позиція має бути спрямована на створення цілісного освітнього середовища, забезпечення міжпредметної інтеграції, розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності, формування мотивації до навчання. Комплексний підхід вимагає від учителя не лише належно

сформованої методичної компетентності, але також гнучкості, творчості, здатності до рефлексії та індивідуалізації навчання.

Як випливає з наведеного, застосування комплексного підходу не знижує, а навпаки, підвищує вимоги до вчителя. На нього в процесі цього застосування покладаються загалом не нові функції, але такі, що вимагають врахування контексту комплексного підходу:

✚ *планувальна*; учитель розробляє навчальні плани, що враховують інтеграцію змісту, форм і методів навчання, адаптує їх до потреб конкретного класу;

✚ *організаційна*; учитель має забезпечити логічну послідовність навчальних дій, планувати поєднання різних видів діяльності (мовленнєвої, ігрової дослідницької), створювати умови для активної участі учнів в освітньому процесі;

✚ *мотиваційна*; учитель повинен стимулювати в дітей інтерес до навчання через різноманітні форми роботи, врахування індивідуальних потреб, позитивну підтримку всіх і кожного учня зокрема;

✚ *діагностична*; щоб реалізація комплексного підходу була результативною, учитель мусить визначити рівень розвитку учнів, дізнатися їхні сильні та слабкі сторони, їхні зацікавлення, а далі скоригувати освітній процес відповідно до результатів цього спостереження та оцінювання;

✚ *рефлексивна* функція; учитель повинен постійно тримати себе на контролі, тобто аналізувати ефективність власної педагогічної діяльності (що вдалося, а що ні; над якими проблемами треба додатково попрацювати; що змінити в підходах до учнів і до власної діяльності тощо), вносити зміни в методику, враховуючи результати навчання та зворотний зв'язок від учнів.

Запорукою успішної реалізації комплексного підходу є педагогічна взаємодія. Його застосування загалом не можливе без налагодження ефективної взаємодії між учителем і учнями. Учитель має створювати атмосферу довіри та підтримки; сприяти розвитку мовленнєвої активності через діалог, дискусії, спільні проєкти, інтерактивні вправи тощо; формувати навички співпраці, критичного мислення, самостійності. Особливо важливо, щоб учитель виступав

не лише джерелом знань, а й наставником, який допомагає учням осмислити навчальний матеріал, пов'язати його з реальним життям, побороти труднощі на цьому шляху і відчувати радість перемоги над усіма перепонами, що перешкоджали досягненню мети, а також задоволення собою, своїми здобутками.

Отже, використання комплексного підходу в освітньому процесі сучасної початкової школи є важливим і необхідним, оскільки допомагає зреалізувати низку завдань навчального, виховного й розвивального характеру та сформувати цілісну особистість молодшого школяра. Роль учителя початкової школи в його реалізації є визначальною. Від його професійної майстерності, педагогічної культури та здатності до інтеграції залежить ефективність освітнього процесу, рівень розвитку мовленнєвої діяльності учнів та формування їхньої особистості.

1.3. Вікові особливості та специфіка їх врахування в розвитку мовленнєвої діяльності учнів початкової школи

У науковій літературі під дидактичним поняттям «початкова школа» розуміють «загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей, що дає початкову освіту (елементарні знання з рідної мови, математики, а також про природу й суспільство); перший ступінь загальної середньої освіти. Вік дітей, які вступають до П. ш., й строки навчання в різних країнах неоднакові. В Україні навчання в П. ш. починається з 6–7 років і триває звичайно 4 роки» [10, 266]. За визначенням учених, вік 6–10 років – це період найактивнішого психофізіологічного розвитку особистості. Зазначене прогнозує суттєві щорічні трансформації в різних сферах індивіда, розумовій і мовленнєвій зокрема чи навіть передусім [32, 267] і вимагає від учителя враховувати цей чинник під час використання комплексного підходу до розвитку у молодших школярів різних видів мовленнєвої діяльності, а також до добору форм, методів і засобів навчання. Очевидно, саме відмінністю рівнів розвитку учнів початкових класів зумовлене сучасне виокремлення двох циклів початкової освіти: 1-2 класи та 3-4 класи [12; 25, 18]. Попри розуміння того факту, що кожен учень – це

неповторна особистість з тільки йому властивим набором якостей і характеристик, учені виділяють і типові для кожного віку особливості, на які передусім має орієнтуватися вчитель загалом, початкової школи зокрема.

***Психофізіологічні особливості молодших школярів,
актуальні для розвитку їхньої мовленнєвої діяльності***

Учні початкової школи (6–10 років) перебувають на етапі інтенсивного розвитку психічних процесів, що безпосередньо впливає на формування їхніх мовленнєвих умінь і навичок. З-посеред особливостей цього віку психологи виокремлюють такі: нейрофізіологічне дозрівання мозку та пов'язані з цим гнучкість і пластичність механізмів говоріння; активний розвиток мовлення; переважання наочно-образного мислення; зміна провідного виду діяльності – нею стає тепер навчальна; активний розвиток уваги, яку ще складно назвати стійкою, та пам'яті, особливо механічної, що сприяє запам'ятовуванню мовних конструкцій, віршів, текстів; підвищена емоційність і чутливість, що виявляє себе в швидкій збуджуваності дітей, в емоційній реакції на оцінку, що важливо мати на увазі при мовленнєвій взаємодії з ними; формування навичок саморегуляції, і в мовленнєвій поведінці також; здібність до імітації й наслідування; «мотивація на досягнення успіху; довільність, продуктивність і стійкість пізнавальних процесів» [32, 267].

У плані мовленнєвого розвитку молодший шкільний вік позначений переходом від ситуативного до контекстного мовлення. Це період активної розбудови словника, удосконалення граматичної структури мовлення, формування зв'язного мовлення, тобто навичок будувати логічно послідовні висловлення, переказувати, описувати; усвідомлення ролі письма як засобу фіксації думки; через читання, слухання, мовленнєві вправи засвоєння норм літературної мови.

Плануючи й організовуючи роботу з розвитку різних видів мовленнєвої діяльності молодших школярів на основі комплексного підходу, учитель повинен враховувати низку актуальних в мовленнєвому плані ознак, властивих дітям цього віку.

1. Чутливість до мовного матеріалу: молодші школярі мають високу мовну пластичність, що сприяє швидкому засвоєнню нових слів, інтонацій, граматичних конструкцій. Це оптимальний період для формування правильної вимови та мовленнєвого слуху.

2. Потреба в мовленнєвій практиці. Для ефективного розвитку мовлення необхідне постійне тренування: діалоги, перекази, творчі завдання, рольові ігри. Пасивне засвоєння не забезпечує формування навичок.

3. Залежність від емоційного фону; позитивна атмосфера на уроці, підтримка з боку вчителя, заохочення – важливі чинники, що стимулюють мовленнєву активність молодших школярів.

4. Необхідність індивідуалізації: темпи мовленнєвого розвитку в дітей різні. Учитель має враховувати індивідуальні особливості своїх вихованців: рівень розвитку мовлення, тип темпераменту, мовленнєве середовище родини.

Психолого-педагогічні умови ефективного формування мовлення учнів початкової школи

✚ *врахування вікових особливостей*; це надзвичайно важлива психолого-педагогічна умова, особливо за добору форм і методів роботи з навчальним матеріалом; невдало дібрані (нецікаві, рутинні, або ж надто складні чи надто прості), вони не отримують відгуку в дитячій душі, а значить, і будуть виконані абияк і не стимулюватимуть розвитку особистості дитини;

✚ *використання ігрових форм навчання* (мовленнєві ігри, інсценізації, казки): у молодшому шкільному віці гра продовжує бути провідною формою діяльності, тож її використання в навчанні забезпечує емоційне залучення та інтерес до мовленнєвих завдань, детермінує мовленнєву активність: ігрові ситуації створюють умови для спонтанного мовлення, діалогу, обміну думками, а це позитивно позначається на розвитку усного мовлення, словникового запасу і на виробленні граматичних навичок;

✚ *залучення учнів до активного мовлення*: рольові ігри, дискусії, міні-дебати, проєкти, інтерв'ю, мозковий штурм, мікрофон, ланцюжок, написання казок, створення презентацій тощо; це ключовий чинник у розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності учнів початкової школи – слухання, говоріння, читання

та письма; воно формує мовленнєву компетентність, розвиває мислення, уяву, комунікативні навички;

✚ *створення мовленнєво збагаченого середовища*, тобто тієї сукупності умов, ситуацій, засобів і стимулів, які сприяють активному використанню мови в повсякденному житті та навчанні молодших школярів; це, зокрема, мовні моделі, які дитина чує від дорослих, мовленнєві ситуації, в яких бере участь, матеріали, що стимулюють мовлення (книги, ігри, аудіо- і відеозаписи, інтерактивні вправи);

✚ *залучення міжпредметних зв'язків*: системне використання в розвитку різних видів мовленнєвої діяльності різних типів міжпредметних зв'язків (н-д, мова, читання і Я досліджую світ, читання й образотворче мистецтво) «сприяє цілісності навчальних досягнень, розвитку в учнів пізнавального інтересу, асоціативного мислення, засвоєнню універсальних пізнавальних умінь» [34, 56];

✚ *використання індивідуального та диференційованого підходів*; воно передбачає врахування індивідуальних особливостей учнів («специфіка психічних процесів, станів і утворень дитини», «пізнавальних й емоційних процесів», тип темпераменту, екстраверт чи інтроверт, яка півкуля є домінантною; рівень «пізнавальної активності й самостійності здобувачів освіти, навчальних досягнень; здатність до навчання й когнітивний стиль» тощо [5, 3; 45, 46–47]) та адаптацію змісту навчального матеріалу, форм і методів роботи до можливостей кожного з них; індивідуальний підхід має за основу унікальні якості кожного учня, тоді як диференціація створює групи за схожими ознаками (нахили, здібності) і пропонує їм відмінні завдання;

✚ *залучення батьків до мовленнєвих практик учнів*; мовленнєвий розвиток учня початкової школи буде, безперечно, тим успішніший, чим більшою мірою будуть долучені батьки, сімейне середовище до цього процесу; таке долучення передбачає а) психолого-педагогічну просвіту батьків, ознайомлення їх із віковими особливостями розвитку дитини, із роллю мовлення у її становленні, із способами підтримки інтересу до читання, письма, спілкування, розвитку емоційної сфери тощо; б) організацію спільних заходів,

проектів, тематичних днів; в) відвідування родин, аналіз умов виховання, психологічного клімату, підтримки батьків у розвитку мовлення дитини;

✚ *формування навичок самоконтролю мовлення*: самоконтроль, за визначенням психологів, – обов’язковий складник мовленнєвої діяльності; він полягає «в попередженні, усуненні помилок, які з’являються в процесі створення тексту під час переходу внутрішнього мовлення в розгорнуте зовнішнє»; пов’язаний із «якісними змінами в інтелектуальній, емоційній і вольовій сферах особистості» [47, 4]; актуальне в його розвитку – виправлення помилок, редагування текстів, робота з деформованими текстами;

✚ *систематичне спостереження за динамікою мовленнєвого розвитку учнів* – одна з провідних умов ефективної організації мовної освіти й мовленнєвого розвитку школярів; шлях до її виконання – визначення рівня сформованості мовленнєвих навичок, з’ясування когнітивних, емоційних, соціальних характеристик учнів, мотивації, психологічного клімату в класі через опитування, анкетування, бесіду, діагностичні ігри, тестування, оцінювання письмових і усних робіт, участь у діалозі.

Отже, вікові особливості учнів початкової школи створюють сприятливі умови для формування мовленнєвих навичок, однак потребують особливої уваги до методів і форм навчання. Комплексний підхід, що враховує ці особливості, дозволяє ефективно розвивати мовленнєву компетентність, формувати комунікативні вміння та забезпечувати гармонійний розвиток особистості.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ В РОЗВИТКУ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Лінгводидактичні засади використання в початковій школі комплексного підходу до розвитку мовленнєвої діяльності

Сучасна початкова освіта в Україні переживає період глибоких трансформацій, зумовлених як внутрішніми реформами (Концепція Нової української школи, оновлений Державний стандарт початкової освіти [12; 25]), так і зовнішніми викликами, зокрема цифровізацією та соціальними змінами. У центрі цих змін перебуває завдання формування мовленнєвої компетентності молодших школярів, бо передбачені Типовими освітніми програмами «теоретичні відомості та мовленнєво-мовні правила розраховані не стільки на запам'ятовування, скільки на практичне засвоєння й активне використання на уроках та в позанавчальних ситуаціях» [9, 2021].

Пошук ефективних методів і прийомів розвитку мовленнєвих навичок молодших школярів – центральна проблема, детермінована цим завданням. Одним із них є комплексний підхід, який передбачає інтеграцію різних видів мовленнєвої діяльності – слухання, говоріння, читання та письма – в єдину систему навчання мови, бо ж очевидним, який не потребує доведення, є факт, що ці види не існують ізольовано, а перебувають один з одним у природних і тісних зв'язках. Комплексний підхід здатний забезпечити не лише опанування мовних засобів як таких, але також формування здібності комунікативно виправдано й доцільно користуватися ними у сприйнятті і створенні висловлень у різних сферах, формах, видах, типах, жанрах і ситуаціях спілкування. Правильно організована учителем робота над розвитком мовлення сприяє, крім того, загальному розвитку учнів. Пригадаймо В. Сухомлинського, який наголошував: «Духовний розвиток школяра нерозривно пов'язаний з розвитком його мовлення. Завдяки мові людині стають доступні найрізноманітніші джерела, що живлять емоційну та інтелектуальну сферу, її духовне життя» [35, 321].

Комплексний підхід, зорієнтований на ефективне формування всіх видів мовленнєвої діяльності – слухання, говоріння, читання, письма, не зможе, попри всі його дидактичні можливості, самостійно зреалізувати свої завдання. Для цього він має ґрунтуватися на основній дидактичній настанові: взаємодія з іншими, визнаними й обґрунтованими сучасною лінгводидактичною думкою підходами – функціональним, комунікативним, діяльнісним, компетентнісним, особистісно орієнтованим, інтегрованим.

Отже, ключовими *лінгводидактичними засадами* комплексного підходу до розвитку мовленнєвої діяльності молодших школярів є:

1. *Взаємодія з функціональним підходом до вивчення мовних явищ.* Цей підхід передбачає опанування мовної теорії через усвідомлення функціонального призначення мовних одиниць і явищ, пізнання їхніх комунікативних можливостей і вироблення вмінь відбирати з-посеред них ті, що найбільше відповідають тій чи тій ситуації спілкування. А це, безумовно, впливатиме на рівень мовленнєвої компетентності молодших школярів та якість їхньої мовленнєвої діяльності, а також забезпечуватиме вимогу практичної спрямованості навчання української мови [40, 137]. Позаяк воно відбувається в основному на уроках, то, відповідно, ті мають відповідати певним умовам, серед яких Т. Торчинська називає такі:

- ✚ належна мотивація потреби формування мовленнєвих умінь через осягнення школярами функціонального призначення відповідного мовного матеріалу;

- ✚ підпорядковане завданням мовленнєвого розвитку учнів вивчення теоретичних відомостей із кожної з мовних тем;

- ✚ «стимулювання мовленнєвої активності учнів»;

- ✚ строге дотримання принципів цілеспрямованості, чіткості, системності та внутрішньої логіки в оволодінні мовленнєвими вміннями [40, 134].

✚ 2. *Взаємодія з комунікативним підходом.* «Стрижнем кожного уроку української мови, – наголошують І. Кучеренко, М. Пентилюк, – має бути робота з формуванням комунікативної компетентності учнів. Першочергове

завдання вчителя – забезпечити засвоєння мовних знань і формувати вміння застосовувати їх у процесі спілкування, а саме вдало, доречно, правильно й ефективно здійснювати продуктивну й рецептивну мовленнєву діяльність в усній чи писемній формі з урахуванням ситуації спілкування» [21, 130]. До того ж це мають бути ситуації, орієнтовані на реальні, у яких учні щоденно перебувають і в яких активно використовують мову для спілкування. Дослідниці обстоюють думку про доречність виділення в сучасній лінгводидактиці *уроків розвитку комунікативних умінь* (РКУ), а не як це усталилось в методиці навчання мови *уроки зв'язного мовлення*, бо сьогодні освітні процеси спрямовують «на розвиток мовної особистості, здатної ефективно спілкуватися і досягати поставлених комунікативних цілей», «виражати думку та почуття в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі) і в різних сферах спілкування (особистісній, публічній, освітній)» [21, 130].

3. *Орієнтованість на парадигму компетентісно орієнтованого навчання.* Сутність цієї лінгводидактичної засади полягає в тому, що важливим і необхідним є не тільки дбати про збагачення комунікативно-дискурсивних умінь молодшого школяра, потрібно домагатися формування всіх ключових компетентностей, з комунікативною включно.

4. *Взаємодія з діяльнісним підходом.* Сутність його полягає загалом у спрямованості на розвиток ключових компетентностей і наскрізних умінь; у застосуванні теоретичних знань на практиці; у формуванні здібності до самоосвіти й командної роботи; успішну інтеграцію в соціум і професійну реалізацію, а в плані розвитку мовленнєвої діяльності – навчання мови, мовленнєвого спілкування через активну діяльність учня. Відповідно його характеристиками є значущість, активність, соціальна взаємодія, радість. Діяльнісний підхід в навчанні мовленнєвої діяльності передбачає залучення дітей до мовленнєвої практики через виконання завдань. Це сприятиме формуванню у них навичок самостійного мовлення, розвитку критичного мислення.

5. *Взаємодія з особистісно орієнтованим підходом.* Цей підхід разом із комунікативним і діяльнісним слугує наріжним каменем Концептуальних засад Нової української школи [25, 17]. Його суть визначає врахування індивідуальних особливостей, потреб, інтересів учня, створення умов для його самовизначення, самовираження й саморозвитку, пор.: «Існує лише один спосіб реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні – зробити навчально-виховний процес сферою самоутвердження особистості» [4, 15]. До провідних умов, які забезпечують реалізацію особистісно-орієнтованого підходу, належать: а) надання кожному учневі можливості вільно висловлювати власну думку; б) розвиток в нього уміння аргументовано конструювати свою відповідь; в) налагодження партнерських стосунків між учителем і учнем; учитель має бути не над, а поряд з учнем, давати поради, спрямовувати, радіти успіхам, спільно переживати невдачі [29]. Вагомим результатом застосування цього підходу в контексті досліджуваної проблеми є сформованість в учнів мотивації до навчання мови, розвиток мовленнєвої самостійності та впевненості.

6. *Взаємодія з інтегрованим підходом.* Серцевину цього підходу становить поєднання різних видів мовленнєвої діяльності в межах одного уроку або циклу задля формування в свідомості особистості цілісної мовної картини світу. Результатом цієї взаємодії має стати узгоджений розвиток слухання, говоріння, читання і письма як єдиного процесу.

Отже, комплексний підхід у початковій школі – це не просто сума методів, а системна організація навчання, яка передбачає взаємодію лінгводидактичних підходів, але таку, в межах якої кожен із них повноцінно виконує свою функцію. Їхнє поєднання дозволяє забезпечити природний розвиток мовлення, формувати мовну особистість, дає змогу підготувати учнів до реального спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Ефективне втілення зазначених лінгводидактичних засад в мовно-освітню практику початкової школи в контексті комплексного підходу до розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності вимагає дотримання відповідних дидактичних принципів (загальнодидактичних і спеціальних, лінгводидактичних [2, 91]),

здатних забезпечити цілісність, ефективність і розвитковий характер мовної освіти.

Ось ключові дидактичні принципи, що лежать в основі такого підходу:

✚ принцип цілісності мовленнєвої діяльності; він передбачає взаємопов'язане формування всіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо) та забезпечує системність і послідовність у розвитку мовленнєвих умінь;

✚ принцип текстоцентризму; він, за З. Бакум, він «передбачає визнання тексту як найважливішої одиниці в навчанні рідної мови» [2, 91], створюючи в освітньому процесі найефективніші умови для оволодіння усним і писемним мовленням, у навчанні мовленнєвої діяльності у всіх її різновидах (читання, аудіювання, відтворення чужих текстів, продукування власних) та в діяльнісному формуванні комунікативної компетентності, засвоєваної учнями в діяльнісній формі (визначення стилю тексту, типу мовлення, способу зв'язку речень у тексті тощо) [2;46]; текст, крім того, засіб «долучення учнів до матеріальної та духовної культури українського народу, ... розвитку духовного світу школяра, його ... національної самосвідомості, врешті-решт української мовної особистості» [2, 93];

✚ принцип комунікативної спрямованості: навчання мови відбувається через мовлення і для мовлення, тому завдання мають бути максимально наближені до реальних мовленнєвих ситуацій;

✚ принцип інтеграції, який орієнтує на поєднання мовних, мовленнєвих, соціокультурних і когнітивних компонентів навчання і сприяє формуванню комунікативної компетентності через інтеграцію змісту різних предметів (наприклад, українська мова + читання / літературне читання);

✚ принцип свідомості й активності; він вимагає чіткого усвідомлення учнями мети і змісту навчання, їхньої активної участі в мовленнєвій діяльності, що сприятиме розвитку рефлексії щодо власного мовлення, здібності оцінювати його;

✚ принцип поетапності й системності; згідно з цим принципом, формування мовленнєвих умінь має відбуватися поетапно – від простого до

складного: від опанування простих мовних одиниць до складних текстів; у такий спосіб буде забезпечено логічну послідовність у подачі матеріалу та в розвитку мовленнєвих навичок, а поряд із тим – і навичок говоріння й аудіювання, письма й читання;

✚ принцип особистісної орієнтації, який передбачає врахування індивідуальних особливостей, інтересів і рівня розвитку кожного учня, створення емоційно комфортного середовища для мовленнєвої активності;

✚ принцип повторення й варіативності; у його основі – теза про вагомість систематичного повторення мовного матеріалу, але щоразу в нових контекстах, що детермінує використання різноманітних форм і методів для закріплення знань, також усвідомлення можливості множинності рішень певної проблеми (скажімо, під час добору заголовка до певного тексту), яке спонукає учнів аналізувати варіанти мовного оформлення думки й вибирати з-посеред них найоптимальніші;

✚ принцип проблемності і творчості; його дотримання в освітньому процесі з мови передбачає стимулювання пошукової, дослідницької, творчої діяльності учнів, використання проблемних ситуацій для розвитку критичного мислення.

У навчанні мови, мовлення, мовленнєвої діяльності проаналізовані лінгводидактичні підходи та принципи, на яких вони засновані, реалізуються через інтегровані завдання, мовленнєві ігри, проєктну діяльність, міжпредметні зв'язки, а також через використання цифрових ресурсів і моделювання реальних комунікативних ситуацій. Результатом цієї реалізації стане міцне засвоєння мовних знань, формування мовленнєвих умінь і навичок, також навичок говоріння, слухання, письма й читання; розвиток комунікативної компетентності, тобто здатності ефективно спілкуватися в різних життєвих ситуаціях, також мовленнєвої культури; підвищення мотивації до навчання.

Отже, провідною лінгводидактичною засадою використання комплексного підходу в розвитку різних видів мовленнєвої діяльності молодших школярів є його взаємодія з низкою визначальних лінгводидактичних підходів і принципів, які забезпечують вивчення мови на

діяльнісній основі, в природному середовищі її побутування – у комунікативно-мовленнєвій діяльності її носіїв та в тісному зв'язку з мисленням.

2.2. Система роботи з розвитку мовленнєвої діяльності

учнів початкової школи на основі комплексного підходу

У системі сучасної початкової освіти в Україні розвиток мовлення, різних видів мовленнєвої діяльності, комунікативної компетентності загалом належить до пріоритетних завдань. Цьому підтвердженням – не лише включення комунікативної

компетентності (у Державному стандарті початкової освіти, Концепції НУШ – це «спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами» [25, 11]) у перелік ключових, але й зазначений у Державному стандарті [12] перелік наскрізних умінь, які мають бути сформовані внаслідок розвитку цих ключових компетентностей – *зображ. 1*.

Якщо приглянутися до них, то стає очевидним, що майже кожне з цих умінь (а то й усі) в той чи той спосіб співвідносні з завданнями й результатами опанування мовно-літературної освітньої галузі як одного зі складників обох освітніх програм [38; 39].

У такому разі ще більшої актуальності набуває впровадження *комплексного підходу* до навчання мови й мовлення, яке передбачає цілісне, інтегроване опанування усіх видів мовленнєвої активності: слухання (аудіювання), говоріння, читання та письма.

Метою цього підрозділу є науково обґрунтувати, розкрити та проілюструвати особливості використання *комплексного підходу* в навчанні мовленнєвої діяльності третьокласників у другому півріччі за програмою Р. Шияна та з використанням підручника О. Іщенко та А. Іщенко [15], оскільки результати нашого дослідження апробовано в роботі з учнями 3 класу, які

опановують навчальний предмет «Українська мова та читання» саме за цим підручником.

Як уже йшлося, комплексний підхід у навчанні мовленнєвої діяльності передбачає цілісне, системне формування мовленнєвих умінь і навичок у всіх видах мовленнєвої активності – аудіюванні, говорінні, читанні, письмі – на основі інтеграції змісту, методів і форм навчання. Такий підхід спирається на психолінгвістичну теорію мовленнєвої діяльності згідно з якою мовлення розглядається як ланцюг взаємопов'язаних дій, що мають власну мету, мотив, завдання, внутрішню програму та результат [43]. У його основі – ідея про взаємозалежність і взаємозумовленість усіх компонентів мовленнєвої компетентності: фонетичного, лексичного, граматичного, діалогічного, монологічного. Формування відповідних умінь має відбуватися у різних формах і видах мовленнєвої комунікації, а нехтування будь-яким із них може ускладнити становлення мовленнєвої особистості.

Комплексний підхід також передбачає інтеграцію мовленнєвого розвитку з іншими освітніми галузями (літературною, природничою, мистецькою тощо), що відповідає сучасним тенденціям компетентнісного навчання та забезпечує формування цілісної мовної особистості, здатної до ефективної комунікації в різних життєвих ситуаціях.

Державний стандарт початкової освіти та Типова освітня програма, створена під керівництвом Р. Шияна, визначають комплексний підхід як один із провідних в організації мовно-освітнього процесу. Зокрема, у програмі наголошено на необхідності формування в учнів стійкої мотивації до читання, розвитку комунікативних умінь, уміння вдумливого читання, збагачення духовного світу через естетичне сприймання творів, розвитку уяви та творчого мислення, формування умінь опрацьовувати тексти різних видів, а також на створенні сприятливого мовного середовища в школі [38; 39].

Комплексний підхід реалізовано через змістові лінії, кожна з яких охоплює певний спектр мовленнєвих умінь і забезпечує їх інтегроване формування у процесі навчання, зокрема:

✚ «Взаємодіємо усно» – спрямована на розвиток умінь слухати, сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати та використовувати усну інформацію в реальних мовленнєвих ситуаціях;

✚ «Читаємо» – актуальна для формування навичок вдумливого читання, аналізу тексту, оцінювання прочитаного, розвитку уяви та мислення;

✚ «Взаємодіємо письмово» – передбачає оволодіння базовими вміннями створювати писемні висловлювання, редагувати їх, використовувати писемну мову для комунікації;

✚ «Досліджуємо медіа» – ознайомлює з основами медіаграмотності, аналізом і створенням простих медіапродуктів;

✚ «Досліджуємо мовлення» – передбачає дослідження мовних закономірностей, формування свідомих мовленнєвих умінь (орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних);

✚ «Театралізуємо» – спрямована на розвиток комунікативних умінь через сценічну творчість, імпровізацію, театралізацію.

Очікувані результати навчання окреслені для кожної змістової лінії й охоплюють як предметні, так і ключові компетентності: вільне володіння державною мовою, вміння спілкуватися, критичне мислення, творчість, здатність до співпраці, самооцінювання тощо.

Психологічні дослідження підкреслюють, що мовленнєва діяльність молодших школярів розвивається найбільш ефективно за умови цілеспрямованої, системної роботи, що враховує

Третій клас: розвиток самосвідомості

- Для більшості учнів – це стабільний період
- Діти звикли до своєї соціальної ролі
- Сформований образ хорошого учня
- Вони чітко уявляють, що треба робити, щоб відповідати цьому образу

Третій клас: розвиток інтелекту

- Діти спокійні і уважні на уроках
- Добре виконують стандартні завдання, уміють діяти за зразком
- Дещо співілюється розвиток уяви і творчих здібностей

ної, системної роботи, що враховує

Третій клас: соціальний розвиток (однолітки)

- Набувають більшого значення стосунки з однолітками
- Втрачає значення формул: "Я люблю того, кого любить учитель"
- Самооцінка більше будується на стосунках: "Я хороший, якщо в мене багато друзів"

вікові, індивідуальні та соціокультурні особливості дітей.

Третій клас: соціальний розвиток (дорослі)

- Відбувається зміна у стосунках із дорослими
- Формується більш реальний образ вчителя
- Може виникати розчарування, страх, злість, образа
- Дітей треба вчити налагоджувати стосунки, робити кроки на зустріч

Учні 3 класу (8–9 років) перебувають,

Зображ. 3–6. Взято з: <https://surl.lu/jzmznu>

зауважимо, на етапі інтенсивного розвитку мислення, пам'яті, уваги, уяви, що безпосередньо впливає на формування мовленнєвих умінь. У цьому віці діти вже володіють базовими навичками читання та письма, здатні до елементарного аналізу мовних явищ, самостійного висловлювання думок, але ще потребують підтримки у формулюванні складних суджень, побудові зв'язних текстів, дотриманні норм літературної мови [30].

Особливістю третьокласників є підвищена емоційність, потреба у спілкуванні, схильність до ігрової діяльності, прагнення до самовираження та творчості. Водночас у цьому віці спостережено нерівномірність розвитку мовленнєвих компонентів: одні діти краще володіють усним мовленням, інші – писемним; у частини учнів можуть виникати труднощі з розумінням складних текстів, побудовою логічно завершених висловлень, дотриманням мовленнєвого етикету [30].

Важливу роль у мовленнєвому розвитку третьокласників відіграє соціальне середовище: сім'я, школа, колектив однолітків. Діти активно засвоюють мовні зразки, наслідують мовлення дорослих, розширюють словниковий запас через читання, спілкування, участь у колективних іграх, творчих проєктах. Соціокультурні особливості (традиції, цінності, норми поведінки) впливають на вибір мовних засобів, стилістику, комунікативні стратегії – див. додатково *зображ. 3–6*.

Індивідуальні відмінності (темп розвитку, рівень сформованості психічних процесів, особливості темпераменту, мотивація до навчання) зумовлюють необхідність диференціації та індивідуалізації навчання, що є важливим складовим елементом комплексного підходу.

Лінгводидактична теорія обґрунтовує, а практика засвідчує, що ефективна методика розвитку мовленнєвої діяльності у 3 класі має бути орієнтована а) на переважання ігрових, творчих, інтерактивних форм роботи; б) використання наочності, опорних схем, малюнків, асоціативних вправ; в) на залучення учнів до колективної, групової, парної діяльності; г) на підтримку позитивної мотивації, створення ситуацій успіху, врахування інтересів і потреб

учнів; г) на поступовий перехід від ситуативного, діалогічного мовлення до монологічного, розгорнутого висловлювання.

Календарно-тематичне планування за програмою Р. Шияна передбачає чергування уроків розвитку мовлення, читання, письма, інтегрованих занять, діагностичних робіт, творчих проєктів. У другому півріччі особлива увага приділяється розвитку зв'язного мовлення, формуванню умінь створювати різні типи текстів (розповідь, опис, міркування), роботі з медіатекстами, інсценуванням, створенню афіш, плакатів, інфографіки.

Підручник «Українська мова та читання» О. Іщенко та А. Іщенка [15] є частиною навчального комплексу, що синхронізований із підручниками «Я досліджую світ» та «Математика». Така тематична синхронізація забезпечує реалізацію принципу наскрізної інтеграції, що є основою комплексного підходу. Підручник структурований за розділами. У першій його частині їх чотири. Друга його частина (на ній зупинимося докладніше) вміщує п'ять таких розділів:

**V. «КОЛИ ЩЕ ЗВІРІ ГОВОРИЛИ...» VI. ТАКІ РІЗНІ КНИЖКИ! VII. ДО ДЖЕРЕЛ
VIII. МІСЦЯ І ЛЮДИ IX. СІМ'Я – ГРОМАДА – УКРАЇНА**

Підручник містить п'ять основних рубрик, що позначають провідний вид діяльності на уроці:

- **ЧИТАЄМО ТА ОБГОВОРЮЄМО**
- **ВЧИМО МОВУ**
- **ГОВОРИМО І СЛУХАЄМО**
- **ПИШЕМО ПРАВИЛЬНО**
- **СКЛАДАЄМО ТЕКСТИ**

Крім того, у кожному розділі після основної рубрики акцентовано на завданні, яке на певному уроці буде провідним для розвитку мовленнєвої діяльності. Наведений нижче перелік цих завдань не повний, але достатній, щоб пересвідчитися, що вони мають за мету розвиток різних видів мовленнєвої діяльності й передбачають читання, аудіювання, говоріння, письмо, інтеграцію з іншими предметами, див., для прикладу:

ІНСЦЕНІЗУЄМО КАЗКУ ПОРІВНЮЄМО КАЗКИ ДОПISУЄМО КАЗКУ
ПЕРЕНOSИМО СЛОВА З ПРЕФІКСАМИ ПЕРЕВІРЯЄМО, ЩО ВМІЄМО І ЗНАЄМО
ВИДІЛЯЄМО ВИВЧАЄМО
СУФІКСИ РЕКЛАМНІ ТЕКСТИ ВИЗНАЧАЄМО МЕТУ ТЕКСТІВ СКЛАДАЄМО РОЗПОВІДЬ
ЗНАЙОМИМОСЯ
З КНИЖКОЮ ГОТУЄМО ПРЕЗЕНТАЦІЮ КНИЖКИ ДУМАЄМО, ЯК ПОЕТ
ВЧИМОСЯ ПОЯСНЮВАТИ ДОБИРАЄМО ІЛЮСТРАЦІЇ ДО ТЕКСТУ
ГОТУЄМОСЯ ВИСЛОВЛЮЄМО
ДО ПОДОРОЖІ ВЛАСНУ ДУМКУ

Питання і завдання, які пропонують автори до текстів, а також завдання вправ на опанування відповідних мовних тем – креативні, які стимулюють пошуково-дослідницьку діяльність школяра, вимагають встановлення причино-наслідкових зв'язків між певним мовними одиницями, предметами, подіями, фактами, вчать порівнювати їх і зіставляти, розвивають критичне мислення, інтонацію, формують навички виразного і технічно грамотного мовлення тощо, див. приклад нижче.

- 3.** Що об'єднує ці тексти? З якою метою написано кожен з них? Де можна їх прочитати/почути?
- 4.** Кожен текст треба читати з відповідною інтонацією. Потренуйтеся і прочитайте.
- 5.** А тепер прочитайте новину, як народну казку, а фрагмент підручника – як вірш. Що ви відчули?
- 6.** Що спільного в наведеної народної казки з піснею «Ходить гарбуз по городу»?
- 7.** Інсценізуйте уривок з казки і вірш.

[15, 25].

У підручнику передбачена система допомог дитині в розв'язанні певних завдань чи виконанні тих чи тих вправ. Так, на уроці під рубрикою **СКЛАДАЄМО ТЕКСТИ** і темою **ЯК ВЕСТИ ЧИТАЦЬКИЙ ЩОДЕННИК** не лише вміщено «покрокову інструкцію» щодо особливостей ведення щоденника, але також і зразок, як цей щоденник можна оформити. Це, звичайно, не тільки допоможе учневі справитися з таким непростим завданням, а й заохотить до його виконання чи навіть до прийняття нестандартного рішення стосовно нього, див. фрагменти сторінки нижче.

ВИ МОЖЕТЕ:

- намалювати свою обкладинку;
- записати найважливішу інформацію (автор, назва);
- записати короткий зміст;
- записати ключові слова;
- написати коротку характеристику;
- написати про думки і відчуття героя;
- написати листа головному герою;
- написати газетну статтю про свої враження;
- придумати сторінку щоденника

[15, 47]

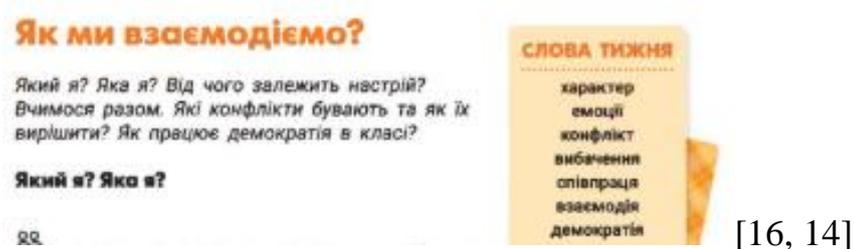
Належить також відзначити, що кожен розділ завершується своєрідним підсумковим опитуванням, мета якого перевірка учнем / ученицею себе, як він / вона опанував / опанувала розділ, що нового довідався / довідалася і навчився / навчилася, наскільки потужно розвинув / розвинула свої мовленнєво-комунікативні вміння. Цей тест має назву «Вікторина місяця. 10 з 10».

[15, 20].

Підручник «Українська мова та читання» О. та А. Іщенко реалізує текстоцентричний підхід, коли основою формування мовленнєвих умінь є робота з різними типами текстів: художніми, науково-популярними, інформаційними, медіатекстами. Учні читають, аналізують, переказують, складають плани, добирають заголовки, визначають типи текстів, що сприяє розвитку мовного чуття, комунікативної компетентності, вміння працювати з інформацією. Завдяки тематичній синхронізації з підручниками «Я досліджую світ» і «Математика» (скажімо, IX розділ в підручнику «Українська мова та читання» [15, 100] та розділ у підручнику «Я досліджую світ», теж IX з тією

самою назвою [16, 92]) підручник Іщенків забезпечує інтеграцію мовленнєвого розвитку з іншими освітніми галузями. Наприклад, у частині 1 на с. 14 акцентовано на матеріалі, який дуже важливий для формування комунікативної компетентності та розвитку культури комунікативної поведінки, див., для прикладу:

Це добре підґрунтя для впровадження міжпредметних зв'язків, розвитку критичного мислення, здатності застосовувати мовні знання у різних сферах життєдіяльності особистості.

Попри безперечне дидактичне багатство підручника і розмаїття форм, методів, прийомів роботи з навчальною інформацією й дидактичним матеріалом, уміщеним також в допоміжній літературі, кожен учитель добирає, готуючись до уроку, власні матеріали, використовує ще й інші методи роботи, тим паче, коли йдеться про таку важливу дидактичну ціль, як розвиток різних видів мовленнєвої діяльності на основі комплексного підходу. Наш досвід роботи з третьокласниками показав, що поряд з імітаційними, конструктивними, творчими та комунікативними вправами [40], учні, опановуючи певні мовні явища, а разом з тим вправляючись у мовленнєвій діяльності, радо виконують вправи, створені з урахуванням вимог інтеграції і які традиційно зараховують до технології інтегрованого навчання.

Це дає змогу застосовувати на уроках української мови та читання такі цікаві форми роботи, як проєктна діяльність, робота з медіатекстами, створення інфографіки, афіш, плакатів, участь у театралізаціях, групових іграх, творчих конкурсах тощо. У наведеній нижче *табл. 1* подаємо зразок такого інтегрування з проєкцією на розвиток різних видів мовленнєвої діяльності.

Таблиця 1.

Вид мовленнєвої діяльності	Завдання	Засоби реалізації / Джерело	Очікувані результати
Усне мовлення	Ведення діалогу про літо	Робота в парах, гра "Прес-конференція"	Формування навичок діалогічного мовлення
Читання	Аналіз текстів різних стилів	Мультимедійні слайди, картки-тексти	Розпізнавання стилів мовлення
Письмо	Написання міні-твору «Осінь у лісі»	Робота з опорними словами, малюнками	Розвиток зв'язного письмового мовлення
Аудіювання	Слухання віршів, розповідей	Віршовані тексти, розповідь вчителя	Розуміння змісту, емоційне сприйняття
Інтеграція	Колективне складання тексту	Робота в групах, асоціативні вправи	Комунікативна взаємодія, творчість
Усне мовлення	Скласти усну розповідь за малюнком	Імітаційний метод	Формування монологічного мовлення
Читання	Прочитати текст і знайти образні вислови	Робота з текстом	Розвиток мовного чуття
Аудіювання	Прослухати казку і скласти план	Комунікативний метод	Розвиток слухової пам'яті, логічного мислення

Наведені в таблиці завдання демонструють приклади реалізації комплексного підходу через інтеграцію різних видів мовленнєвої діяльності та предметних галузей. Скажімо, створення діалогу про літо сприяє формуванню діалогічного мовлення, розвитку навичок спілкування, культури мовлення. Аналіз текстів різних стилів розвиває вміння розпізнавати стилістичні особливості, збагачує словниковий запас, формує мовне чуття.

Нижче подаємо зразки інтерактивних вправ, спрямованих на розвиток різних видів мовленнєвої діяльності. Їхня ефективність доведена фахівцями сучасної початкової школи, а значущість визначається не тільки впливом на розвиток мовлення й мовленнєвої діяльності учнів, а й на розвиток і вихованість загалом – див. *зображ. 7*.

Вправа 1. «Склади діалог» (Говоріння)

Мета: Розвивати навички усного мовлення

Формат: Робота в парах

Опис:

- Учням запропоновані картки з ситуаціями (у магазині, на уроці, вдома).

- Завдання – скласти діалог із 3–5 реплік, використовуючи ввічливі слова.

- Можна додати таймер або «жеребкування» ситуацій.

Вправа 2. «Мовне лото» (Читання + Граматика)

Мета: Закріпити знання частин мови

Формат: Групова гра

Опис:

- Картки з словами різних частин мови (іменники, дієслова, прикметники).

- Учні мають швидко знайти пару: слово + його роль у реченні.

- Варіант: створити речення з обраними словами.

Вправа 3. «Слово в павутині» (Письмо + Лексика)

Мета: Розширити словниковий запас

Формат: Індивідуальна або парна робота

Опис:

- В центрі аркуша – слово (наприклад, «дружба»).

- Учні дописують асоціації, синоніми, прикметники, дії, пов'язані з ним.

- Потім складають речення або мінітекст.

Вправа 4. «Впіймай помилку» (Аудіювання + Граматика)

Мета: Розвивати уважність і слухове сприймання

Формат: Фронтальна робота

Опис:

- Вчитель читає текст з навмисними помилками (граматичними, лексичними).
- Учні мають «впіймати» і виправити їх.
- Варіант: працювати в командах, заробляючи бали.

Вправа 5. «Мандрівка реченням» (Письмо + Синтаксис)

Мета: Формувати навички побудови речень

Формат: Робота в групах

Опис:

- Кожна група отримує набір слів.
- Завдання – скласти речення, змінюючи його структуру (розповідне, питальне, окличне).
- Потім – створити короткий текст із цих речень.

У навчанні мовленнєвій діяльності на основі комплексного підходу доцільним і ефективним є скористатися інтерактивними картками, які охоплюють різні види мовленнєвої діяльності. Ми розробили такі картки для групової, парної та індивідуальної роботи, які апробовано в роботі з учнями 3 класу.

Картка 1. «Хто це?»

- Зображення персонажа (наприклад, Сонечко)
- Запитання: «Як ти думаєш, що він шукає?»
- Завдання: придумай ім'я, характер, улюблену справу

Картка 2. «Продовж речення»

- Початок: «Сонечко прокинулося і...»
- Завдання: придумай продовження усно або письмово

Картка 3. «Опиши родича»

- Фото умовного персонажа (наприклад, бабусі)
- Слова-підказки: добра, весела, пече пиріжки
- Завдання: склади 3 речення про свою бабусю

Картка 4. «Родинне дерево»

- Порожнє дерево з гілками

- Завдання: запиши імена членів родини на гілках

Картка 5. «Хто я?»

- Зображення професії (лікар, будівельник, вчитель)
- Завдання: опиши, що робить ця людина
- Варіант: «Уяви, що ти – ця людина. Розкажи про свій день»

Картка 6. «Знайди пару»

- Лівий стовпчик: назви професій
- Правий: інструменти або дії
- Завдання: з'єднай правильні пари

Картка 7. «Емоція + ситуація»

- Смайлик + короткий опис ситуації (наприклад, «Я отримав подарунок»)
- Завдання: назви емоцію, придумай схожу ситуацію

Картка 8. «Щоденник радості»

- Таблиця: День – Подія – Емоція
- Завдання: заповни щоденник за тиждень

Картка 9. «Інтерв'ю з другом»

- Запитання: «Який твій улюблений урок?», «Що тобі подобається в школі?»
- Завдання: проведи інтерв'ю, запиши відповіді

Картка 10. «Шкільний репортаж»

- Шаблон: Заголовок – Що відбулося – Хто був – Що сподобалося
- Завдання: напиши репортаж про шкільну подію.

Ігрова діяльність продовжує бути актуальною для учня початкової школи. Тож різні форми ігрової діяльності теж можуть добре прислужитися розвитку мовлення й мовленнєвої діяльності. Наведемо приклади інтерактивних ігор, які можна використовувати з цією метою.

1. Гра «Мовленнєве доміно»

Мета: Розвивати зв'язне мовлення, логіку, граматику.

Матеріали: Картки з початками та закінченнями речень.

Правила:

- Кожен учень отримує 3–4 картки.
- Починає той, у кого є картка з написом «Початок».
- Учні по черзі добирають логічне продовження.
- Виграє той, хто першим викладе всі картки.

2. Гра «Хто я?» (професії, персонажі, емоції).

Мета: Розвивати усне мовлення, вміння ставити запитання.

Матеріали: Картки з професіями або персонажами.

Правила:

- Один учень витягує картку і не дивиться на неї.
- Інші дають підказки або відповідають на запитання «так/ні».
- Завдання – відгадати, хто ти.

3. Гра «Склади історію»

Мета: Розвивати творче письмове мовлення.

Матеріали: Картки з героями, місцями, подіями.

Правила:

- Учні витягують по одній картці з кожної категорії.
- Завдання – скласти усну або письмову історію за цими елементами.
- Варіант: створити комікс або інсценізацію.

4. Гра «Мовне лото»

Мета: Закріпити знання частин мови.

Матеріали: Таблиці з назвами частин мови + картки зі словами.

Правила:

- Учні отримують таблиці.
- Вчитель читає слова або показує картки.
- Учні закривають відповідні клітинки.
- Перемагає той, хто першим закrije рядок або всю таблицю.

5. Гра «Речення-естафета»

Мета: Формувати навички побудови речень.

Матеріали: Маркери, дошка або аркуші.

Правила:

- Клас ділиться на команди.

- Перший учень пише слово, наступний – продовжує речення.
- Виграє команда, яка створить найдовше граматично правильне речення.

Отже, попри спрямованість сучасних підручників з української мови та читання на розвиток мовлення молодших школярів, учителів, крім того, необхідно самостійно добирати додаткові вправи й завдання для роботи на уроці. Вважаємо, що для розвитку різних видів діяльності на основі комплексного підходу доцільно використовувати різноманітні інтерактивні вправи та ігри, залучати їх до проєктної діяльності, роботи з медіатекстами, участі в театралізаціях, до створення інфографіки, афіш, плакатів тощо.

2.3. Перевірка ефективності розробленої системи розвитку мовленнєвої діяльності на основі комплексного підходу

Апробацію основних теоретичних положень і практичних напрацювань нашого дослідження та перевірку їхньої істинності й ефективності здійснено під час організації й проведення педагогічного експерименту. Він проходив у Пустомитівському ліцеї № 1 впродовж II півріччя 2024/2025 навчального року. У ньому брали участь учні двох 3 класів цього ліцею: 3-Б клас (експериментальний) – 24 учні, учитель – Дацко Ольга Богданівна та 3-А клас (контрольний) – 30 учнів, учитель – Цебак Дмитро Олегович.

Експериментальне дослідження складалося з таких етапів: констатувального, формувального та контрольного. На констатувальному етапі ми проводили бесіди з учнями на різні теми їхнього шкільного й позашкільного життя, спостерігали за їхнім мовленням на уроках із інтегрованого курсу «Українська мова та читання», провели анкетування учителів з метою з'ясувати, що вони знають про комплексний підхід до розвитку мовлення й мовленнєвої діяльності, чи застосовують його в роботі зі своїми учнями та як часто і наскільки ефективно. Також провели письмову роботу з учнями обох класів з метою з'ясувати рівень розвитку в них різних видів мовленнєвої діяльності. Її результати оцінювали за такими критеріями.

Високий рівень: Учень дав правильні відповіді на запитання до прослуханого тексту; вичерпно схарактеризував головного героя твору; без суттєвих помилок письмово викликав цю характеристику; зумів сформулювати запитання до цього персонажа.

Середній рівень. Учень дав правильні відповіді на більшість запитань до прослуханого тексту; схарактеризував головного героя твору, але не за всіма ознаками; записав свою відповідь без суттєвих помилок; зумів сформулювати запитання до цього персонажа.

Низький рівень. Учень дав відповіді на запитання до прослуханого тексту, але не всі правильні; схарактеризував головного героя твору; з суттєвими помилками записав цю характеристику; не зумів чітко сформулювати запитання до цього персонажа.

Результати роботи відображає *табл. 2.*

Таблиця 2.

Рівень Клас	Високий	Середній	Низький
Експериментальний	6 – 25%	11 – 45,8%	7 – 29,2%
Контрольний	7 – 23,3%	13 – 43,4%	10 – 33,

Щодо проведеної серед учителів анкети (див. додаток 1), то отримано такі результати.

В анкетуванні взяло участь 15 осіб. Зауважимо, що всі учасники анкетування були відвертими у своїх відповідях та охоче відповідали на всі питання анкети. На перше запитання анкети – *Як Ви розумієте поняття комплексного підходу до розвитку мовленнєвої діяльності?* – правильно відповіли всі 15 учасників анкетування. Щодо відповідей на друге запитання – *Наскільки важливим вважаєте комплексний підхід для формування мовленнєвих умінь учнів?* – то вони розподілилися так: 6 учителів – 5, 4 учителі – 4, 4 – 3, 2 учителі – 2. Відповіді на третє запитання – *Які види мовленнєвої діяльності Ви систематично розвиваєте на уроках? (підкресліть усі, яких це стосується)* – засвідчили, що найбільш важливим комплексний підхід є для

формування навичок читання й аудіювання (13 учителів) та письма (11 учителів); для розвитку діалогічного мовлення – 7; монологічне мовлення – 8; мовленнєве мислення – 5.

Відповіді щодо четвертого запитання – Які форми роботи використовуєте для поєднання видів мовленнєвої діяльності? (позначте) – показали, що найохочіше учителі вдаються до фронтальної роботи – 14 відповідей; ігрової діяльності – 12, проєктна робота – 8; групова і парна – 10, індивідуальна – 5, інтегровані уроки – 7. П'яте запитання стосувалося частоти використання інтегрованих завдань; найвищий показник – *1–2 рази на тиждень* (10 учасників); *раз на місяць* (3 учасники); *зрідка* (2); *ніколи* – (0). У відповідях на шосте запитання найчастіше відзначено читання з обговоренням; творчі письмові завдання, інсценізація, інтерактивні ігри.

Стосовно оцінювання ефективності власних зусиль, спрямованих на розвиток мовленнєвої діяльності, то 4 балами оцінили 9 учасників, 4 – 3 балами, 2 – 2 учасники. Відповідей 1 і 5 балів не було. До найчастіше застосовуваних інструментів оцінювання віднесено тестування, спостереження також колективне оцінювання. Серед перешкод були названі найчастіше брак часу; відсутність методичних матеріалів; велика наповнюваність класу. Найкориснішою підтримкою вважають готові сценарії уроків; дидактичні матеріали, практичні майстер-класи.

Щодо пропозицій до методичної служби, то були відзначені готові сценарії уроків; дидактичні матеріали.

Упродовж формального етапу експерименту (лютий – квітень 2025 р.) учні 3-Б класу на уроках із інтегрованого курсу «Українська мова а читання виконували, крім завдань із підручника, вправи, завдання, ігри із нашої картотеки, зокрема з використанням мультимедіа; проведено 3 інтегровані уроки; виконано 2 короткочасні проєкти.

У перший тиждень травня проведено контрольну роботу з учнями обох класів, яка містила завдання на аудіювання, складання діалогу (Я у Львові: як дізнатися дорогу до цирку?) та опису конвалії.

Результати роботи відображає *табл. 3*.

Таблиця 3.

Рівень Клас	Високий	Середній	Низький
Експериментальний	8 – 33,6%	12 – 50%	4 – 16,6%
Контрольний	8 – 26,7%	14 – 46,6%	8 – 26,7%

Результати показують, що учні 3-Б класу краще справилися з завданнями і продемонстрували якісно вищий стрибок у розвитку різних видів мовленнєвої діяльності. Це означає, що запропонована нами методична система, ядро якої складають інтерактивні форми роботи щодо взаємопов'язаного (комплексного) розвитку умінь і навичок говоріння, аудіювання, письма і читання, ефективна. Учні, які на уроках української мови і читання, Я досліджую світ виконують завдання інтегративного плану, успішніші в своєму комунікативно-мовленнєвому розвитку.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної й лінгводидактичної літератури з досліджуваної проблеми, спостереження за мовленнєвою діяльністю третьокласників на уроках української мови, визначення рівня сформованості в них процесів говоріння, аудіювання, письма, читання як компонентів мовленнєвої і комунікативної компетентностей дають підстави до таких висновків.

1. Мовленнєва діяльність – один із різновидів діяльності особистості, сутність якої полягає в опосередкованому ситуацією активному й цілеспрямованому процесі передачі й сприйняття інформації за допомогою мови. Як і всяка діяльність, вона має певну мету й засоби її втілення та зумовлена потребою-мотивувальною сферою людини. Особливість мовленнєвої діяльності полягає в тому, що вона входить складником в інші види діяльності або навіть випереджує їх. Мовленнєва діяльність – багатофункційна система зі складною структурою, компоненти якої – процеси говоріння й письма, читання та аудіювання. Говоріння й письмо – продуктивні процеси, спрямовані на створення мовленнєвих продуктів – висловлень, а читання й аудіювання – рецептивні, спрямовані на їх сприйняття.

2. Комплексний підхід – це такий спосіб організації освітнього процесу, який передбачає цілісний, системний і багатогранний вплив на особистість учня. Його сутність полягає в інтеграції різних компонентів освітнього процесу – змісту, форм, методів, засобів навчання – з метою досягнення гармонійного розвитку школяра. Комплексний підхід має за основу *принципи цілісності, інтеграції, системності, узгодженості, варіативності, діяльнісного підходу*. Він вимагає врахування вагомості міжпредметних зв'язків та особливостей соціального контексту навчання, вікових та індивідуальних особливостей учнів молодшого шкільного віку, специфіки їхньої емоційно-мотиваційної сфери.

3. Учні початкової школи мають певні психофізіологічні особливості, актуальні для їхнього мовленнєвого розвитку; їх характеризує нейрофізіологічне дозрівання мозку, переважання наочно-образного мислення, активний розвиток мовлення, уваги, пам'яті, висока сенситивність;

стійкість пізнавальних процесів, мотивація на досягнення успіху, формування навичок саморегуляції поведінки. З погляду мовленнєвого розвитку цьому вікові властивий перехід від ситуативного до контекстного мовлення; активна розбудова словника, удосконалення граматичної структури мовлення, формування зв'язного мовлення; усвідомлення ролі письма як засобу фіксації думки; засвоєння через процеси читання, слухання, мовленнєві вправи норм літературної мови.

4. У процесі дослідження встановлено, що зазначені особливості вимагають окреслення відповідних проблемі розвитку мовленнєвої діяльності учнів початкової школи лінгводидактичних засад на інтегративній основі. До них віднесено взаємодію комплексного підходу з функціональним підходом до вивчення мовних явищ, комунікативним, компетентнісним, діяльнісним, особистісно орієнтованим, інтегрованим із дотриманням низки загальнодидактичних і спеціальних принципів, зокрема, цілісності мовленнєвої діяльності, текстоцентризму, комунікативної спрямованості, інтеграції, свідомості й активності, поетапності й системності, особистісної орієнтації, повторення й варіативності, проблемності і творчості.

5. На відзначених лінгводидактичних підходах і принципах заснована розроблена нами методична система розвитку різних видів мовленнєвої діяльності. Її ядро становлять інтерактивні, ігрові та творчі форми роботи з використанням наочності, опорних схем, аудіо- та відеозасобів, асоціативних вправ та залученням учнів до колективної, групової, парної діяльності. Анкетування вчителів початкової школи щодо застосування комплексного підходу в навчанні мовленнєвої діяльності засвідчило потребу в обґрунтуванні та створенні такої системи.

Апробація запропонованих у складі методичної системи форм і методів розвитку різних видів мовленнєвої діяльності, тобто процесів говоріння, письма, аудіювання й читання в роботі з третьокласниками засвідчила їх ефективність, як і потрібність сформульованих методичних рекомендацій для вчителів стосовно цього навчання (див. додаток 2 роботи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 342 с.
2. Байбакова О. О., Базиляк Н. О., & Швець М. А. Комплексний підхід до розвитку ключових компетентностей у студентів вищої школи європейського освітнього простору. *Академічні візії*. 2024. 32. С. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1285>.
3. Бакум З. П. Текстоцентризм у сучасній системі навчання української мови. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2008. № 47. С. 91–94. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/1703>.
4. Башавець Н. А., Баранова І. Впровадження особистісно-орієнтованого підходу в новій українській школі. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі* : збірник тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 5 листопада 2021 р., Мукачєво / Ред. кол. : Т. І. Бондар (гол. ред.) та ін. Мукачєво : МДУ, 2021. С. 14–17. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18976>.
5. Бібік Н. М. Індивідуально-диференційований підхід до розвитку пізнавальної мотивації молодших школярів. *Digital Library NAES of Ukraine*. 2019. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/eprint>.
6. Боряк О. В., Шеремет М. К. Комплексний підхід до здобувачів освіти з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану. *Inclusion and Diversity*. 2024. Спецвипуск. С. 10–13. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/inclusion/article/view/511/479>.
7. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. [для студ. вищ. навч. закл.]. [3-тє вид.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Varii_Myron/Zahalna_psykholohiia/.
8. Вашуленко М. С. Методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 192с.

9. Вашуленко М. Мова і мовлення у початковій школі. *Освіта і суспільство*. 2021. № 7–8. С. 13.. 2021. <https://naps.gov.ua/ua/press/method/2434/>.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : «Либідь», 1997. 366 с.
11. Гораш К. В. Комплексний підхід до прогнозування розвитку повної загальної середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 4. С. 52–59. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710680/1/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%88_%D0%A3%D0%9F%D0%96_4_2017.pdf.
12. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>.
13. Заболотська О. О. Мовленнєва діяльність учителя : лінгводидактичний аспект. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2010. № 56. С. 213–220. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/106/80>.
14. Іваниця Г. Комплексний підхід до організації виховної системи школи першого ступеня. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : педагогіка*. 2004. № 1. С. 111–118.
15. Іщенко О. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у двох частинах) : Ч. 2 / О. Л. Іщенко, А. Ю. Іщенко. Київ : Літера ЛТД, 2025. 128 с.
16. Іщенко О. Я досліджую світ: підруч. для 3 кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-частинах): Ч. 1 / О. Л. Іщенко, О. М. Ващенко, Л. В. Романенко, К. А. Романенко, Л. З. Козак, О. М. Кліщ: Київ : Літера. 2020. 112 с.
17. Карабут Т. А. Комплексний підхід до формування в учнів 4 класу практичних умінь застосовувати різні види мовленнєвої діяльності в навчальних і життєвих ситуаціях : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023. 90 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/8179>.
18. Кисленко Ю. І. Мовленнєва діяльність та її моделювання. Адаптивні системи автоматичного управління. 2010. № 16 (36). С. 49–58. URL: <https://asac.kpi.ua/article/view/33754>.

19. Комплексний підхід до учня як до особистості.
<https://naurok.com.ua/stattya-kompleksniy-pidhid-do-uchnya-yak-do-osobistosti-57346.html>.
20. Кратік А. Комплексний підхід до розвитку мовлення першокласників у період навчання грамоти. URL: <https://surl.li/tuqtsb>.
21. Кучеренко І. А., Пентилюк М. І. Теорія і технологія сучасного уроку української мови : навч.-метод. посіб. ; МОН України, Херсонський державний університет. Херсон : Айлант, 2022. 352 с. URL: <https://surl.li/krxcyj>.
22. Москалець В. П. Загальна психологія [текст] : підручник. Київ : Ліра-К, 2020. 524 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk814182%20.pdf>.
23. Муха А. Розвиток мовленнєвої діяльності другокласників на уроках літературного читання в процесі використання інноваційних технологій. URL: <https://surl.li/tuqtsb>.
24. Назарчук О. А., Потоцька І. С., Дідич В. М., Вовк І. М., Гребенюк Д. І. Комплексний підхід до внутрішнього моніторингу якості освіти як стратегія вдосконалення освітнього процесу у Вінницькому національному медичному університеті ім. М.І. Пирогова. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2025. Т. 29. №1. С. 122–127.
25. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. 2016. 40 с. URL: <https://surl.li/tuqtsb>.
26. Нова українська школа. Порадник для вчителя. Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>.
27. Онуфрієва І. Л., Онуфрієва Л. А. Структура іншомовної мовленнєвої діяльності: психологічний аспект. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2011. Випуск 13. С. 173–184. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-13.%25p>.

28. Опачко М. В. Комплексний підхід до формування методичної майстерності вчителя фізики. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Педагогіка, соціальна робота. Вип. 30. С. 114–117. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea53a73-37be-4dfa-acdc-2bb6fa577921/content>.
29. Педагогіка партнерства і НУШ. *Шкільне життя*. 15.08.2023. URL: <https://www.schoolife.org.ua/pedagogika-partnerstva-i-nush/>.
30. Психологічні особливості учнів 3-х класів. *Домен V.UA*. URL: <https://docs.google.com/document/d/1iGz1b6UJxe2Mq96ep0iyNNJ1SY4GcTsU6s2A6qc2zOA/edit?tab=t.0#heading=h.gjdgxs>.
31. Психологічний словник [Текст] / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергеєнкова; ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf.
32. Редько В. Вікові особливості учнів початкової школи як передумова компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов : досвід інтерпретації результатів аналізу. *Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 23 (2). Частина 2. С. 264–267. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713367/1/Redko_PedOsvita_Age_Primary_School.pdf.
33. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 254 с.
34. Савченко О. Я. Міжпредметні зв'язки як ресурс реалізації компетентнісного підходу на уроках літературного читання. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 48–57.
35. Сіранчук Н. М. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови: дис. ... д-ра пед. наук, спеціальність: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018. 428 с. URL: <https://surl.lu/gkwnve>.
36. Словник української мови. Київ : Наукова думка, 1973. Т. IV. 840 с.

37. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. Київ : Радянська школа. 1976. Т. 2. 625 с.
38. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1–2 клас. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Shyyan.pdf>.
39. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3–4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf>
40. Торчинська Т. Формування мовленнєвих умінь молодших школярів під час засвоєння граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікативного підходу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Вип. 57. С. 128–137. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/57/18.pdf.
41. Турко О., Кравчук Т. Мовленнєва діяльність учнів початкової школи в контексті сучасних освітніх реформ. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 24(2). С. 371–377. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2018_24\(2\)_66](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2018_24(2)_66).
42. Харченко Н. Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/psling_2012_9_20.pdf.
43. Хом'як А. П., Кліш П. А. Мовленнєва діяльність як засіб вербального спілкування. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua>.
44. Щекотиліна Н. Ф., Кинєва П. П. Шляхи формування педагогічної майстерності майбутніх учителів фізичної культури в НУШ. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 83. Т. 2. С. 165–168. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2025/83/part_2/34.pdf. URL:

45. Шевчук Л. М. Індивідуальні особливості учнів як важливий аспект реалізації індивідуального й диференційованого підходів у процесі навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 49. Т. 2. С. 44–47. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/49/part_2/9.pdf.
46. Шендерук О. Принципи текстоцентризму й комунікативної спрямованості – важлива умова формування мовленнєвих умінь молодших школярів. URL: <https://surl.li/tuqtsb>.
47. Ярмолюк Я. Самоконтроль як складник мовленнєвого розвитку учня (на матеріалі вивчення синтаксису). 2015. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9434/1/%D0%AF%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D0%BA.pdf>.
48. Яткевич Н. М. Формування комунікативних компетенцій молодших школярів шляхом розвитку аудіювання як процесу слухання і розуміння висловлювань. 2014. URL: <https://ippo.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2014/05/%D0%AF%D1%82%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87-%D0%9D.-%D0%9C..pdf>

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Анкета

для вчителів початкової школи на тему «Використання комплексного підходу до розвитку різних видів мовленнєвої діяльності в учнів початкових класів»

Інструкція для респондента

Будь ласка, відповідайте чесно. Анкета анонімна; час заповнення — близько 10–15 хвилин. Позначайте один варіант або вписуйте відповідь у поле «Коментар».

Розділ 1 Загальні відомості

Вік: ____

Стаж роботи в початковій школі: ____ років

Кваліфікаційна категорія: спеціаліст; I категорія; II категорія; старший вчитель; вчитель-методист

Клас(и), які викладаєте: 1; 2; 3; 4; інше — ____

Чи проходили підвищення кваліфікації з мовленнєвого розвитку: Так; Ні

Розділ 2 Розуміння комплексного підходу

1. Як Ви розумієте поняття комплексного підходу до розвитку мовленнєвої діяльності? (коротко)

2. Наскільки важливим вважаєте комплексний підхід для формування мовленнєвих умінь учнів?

- 1 – зовсім не важливо; 2; 3; 4; 5 – дуже важливо (позначте число)

Розділ 3 Види мовленнєвої діяльності, що розвиваються

3. Які види мовленнєвої діяльності Ви систематично розвиваєте на уроках? (підкресліть усі, яких це стосується)

говоріння; слухання; читання; письмо; діалогічне мовлення; монологічне мовлення; мовленнєве мислення.

4. Які форми роботи використовуєте для поєднання видів мовленнєвої діяльності? (позначте)

фронтальна; групова; парна; індивідуальна; проєктна; ігрова; інтегровані уроки; інше — _____

Розділ 4. Частота та методи

5. Як часто застосовуєте інтегровані завдання, що поєднують кілька видів мовленнєвої діяльності? (потрібне підкресліть)

щодня; 1–2 рази на тиждень; раз на місяць; зрідка; ніколи

6. Які методи / технології використовуєте найчастіше? (короткий перелік), наприклад:

рольові ігри; читання з обговоренням; творчі письмові завдання; аудіо вправи; мультимедіа.

Розділ 5 Оцінювання ефективності

7. Оцініть ефективність свого підходу в розвитку кожного виду мовленнєвої діяльності (шкала 1–5):

говоріння — ___; слухання — ___; читання — ___; письмо — ___; діалог — ___; монолог — ___.

8. Які інструменти оцінювання використовуєте? (позначте)

спостереження; портфоліо; рубрики; тестування; самооцінка учнів; колективне оцінювання; інше — ___

Розділ 6 Перешкоди та потреби

9. Які основні перешкоди у впровадженні комплексного підходу? (оберіть до 3)

брак часу; відсутність методичних матеріалів; велика наповнюваність класу; недостатня кваліфікація; відсутність технічних засобів; інше — _____

10. Яка підтримка була б найбільш корисною? (позначте)

семінари; практичні майстер-класи; готові сценарії уроків; наставництво; дидактичні матеріали; цифрові ресурси.

Розділ 7 Приклади та пропозиції

11. Наведіть 1–2 конкретні приклади уроків або вправ, де Ви успішно застосували комплексний підхід (відкрите запитання)

12. Пропозиції для методичної служби щодо впровадження комплексного підходу. (відкрито)

Завершення

Дякуємо за відповіді. Якщо бажаєте зворотний зв'язок або готові поділитися матеріалами, залиште контакт: _____.

Методичні рекомендації для вчителя

стосовно планування й проведення уроків, спрямованих на розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності на основі комплексного підходу (послідовність етапів уроку, зразки завдань, рубрики для контролю)

2. Послідовність етапів уроку

- ✚ Починати з актуалізації знань, мотивації, постановки мети.
- ✚ Використовувати різноманітні форми роботи: індивідуальні, групові, парні, фронтальні.
- ✚ Залучати учнів до інтегрованих завдань, проєктної діяльності, творчих конкурсів.
- ✚ Поступово ускладнювати завдання, повторювати й закріплювати вивчене.
- ✚ Завершувати уроки рефлексією, самооцінюванням, плануванням подальшої роботи.

3. Зразки завдань

- ✚ Скласти діалог за малюнком, життєвою ситуацією, прочитаним твором.
- ✚ Написати твір-опис за серією малюнків, твір-міркування на задану тему.
- ✚ Прочитати текст, визначити тему, головну думку, скласти план.
- ✚ Прослухати казку, відповісти на запитання, скласти план.
- ✚ Створити інфографіку, афішу, плакат, презентацію.
- ✚ Взяти участь у театралізації, інсценуванні, творчому конкурсі.

4. Рубрики для контролю

- ✚ Чи зрозуміло викладено думку?
- ✚ Чи логічно побудовано текст?
- ✚ Чи використано виражальні засоби мови?
- ✚ Чи дотримано норм орфографії, пунктуації, мовленнєвого етикету?
- ✚ Чи проявлено творчість, самостійність, ініціативу?
- ✚ Чи враховано індивідуальні особливості, інтереси, потреби учня?

**Плани серії уроків,
спрямованих на розвиток різних видів мовленнєвої діяльності
на основі комплексного підходу**

Урок 1: «Знайомство з природою через казку»

Тема: Казка «Як Сонечко друзів шукало»

Мета: Розвивати навички слухання, читання, переказу та творчого письма

Види діяльності:

1. Аудіювання казки. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=K7NDTriDt5c>
2. Читання з передбаченням
3. Обговорення персонажів
4. Написання листа від імені Сонечка

Урок 2: «Моя родина — моя сила»

Тема: Перегляд відео «Рід, родина та рідня». URL: <https://surl.lu/crefwt>

Мета: Формувати вміння описувати родинні зв'язки, розвивати усне та писемне мовлення

Види діяльності:

1. Перегляд відео
2. Складання родинного дерева
3. Усна розповідь про свою родину
4. Написання короткого опису «Моя бабуся»

Урок 3: «Подорож у країну професій»

Тема: Відута Л. «Я у мріях побувала»

Мета: Ознайомити з назвами професій, розвивати мовленнєву активність

Види діяльності:

1. Аудіювання вірша
2. Читання з вибором правильного варіанту
3. Дискусія «Чому я обрав цю професію»
4. Написання мінітвору «Мій день у ролі лікаря»

Урок 4: «Мова емоцій»

Тема: Меламед Г. «Коли я радію»

Мета: Розвивати емоційний інтелект через мовлення

Види діяльності:

1. Виразне читання оповідання
2. Обговорення емоцій у різних ситуаціях
3. Рольова гра «Як я реауюю»
4. Написання «Щоденника радості»

Урок 5: «Моя школа – моя команда»

Тема: Морозова О. «Перший день у школі»

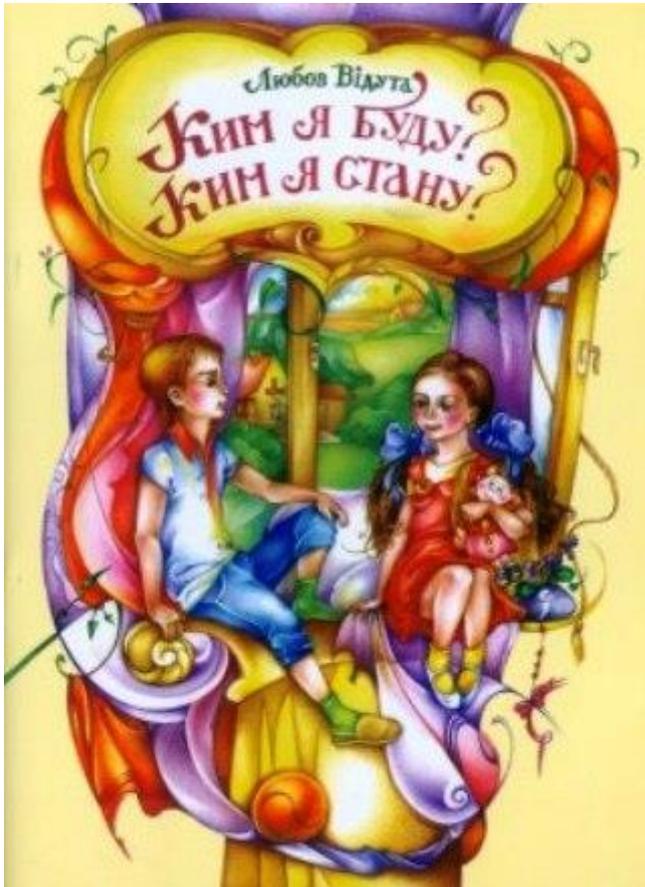
Мета: Формувати навички опису подій, розвивати комунікативну компетентність

Види діяльності:

1. Аудіювання оповідання
2. Читання з запитаннями
3. Інтерв'ю з однокласником
4. Написання репортажу «Шкільне свято»

Матеріали до запропонованих уроків

Я У МРІЯХ ПОБУВАЛА

Я у мріях побувала,
Я у мріях заблукала.
То я пекарем була
І торти смачні пекла,
То знайшла в кравчині мрію –
Плаття шила – гарно вмію!
Ще я вчителькою стала –
Букви з дітками вивчала.
Мить – і я вже тенісистка,
І художниця, й артистка!
Вірш складаю - поетеса,
В літаку я – стюардеса!
Ким же бути, ким же стати?

Треба щось одне обрати!

Я у мріях побувала,

Я дивилась – вибирала.

Ще не все я знаю й вмію,

Ще шукаю свою мрію! (Любов Відута)

Спекотного африканського ранку слоник Мак зібрався на прогулянку.

— Мамо, дай, будь ласка, гроші на морозиво,— попрохав він.
— Тільки, прошу, їж помалу,— сказала мама і дала Макові кілька монет.
— Дякую! — зрадів слоник.
Він дуже любив морозиво, тож прожогом вискочив із дому.

Слоник прийшов у магазин і зазирнув до холодильника з улюбленими ласощами. Ось воно — найулюбленіше морозиво!

Мак ледь стримався, щоб не з'їсти його просто на місці — так йому кортіло лизнути холодного смаколика!
Нарешті він оплатив покупку і вийшов надвір.

Слоник задоволено ніс морозиво, коли раптом побачив маленьку заплакану мавпочку.

Мак мав добре серце, тому він запитав:

— Ти чому плачеш, маленька?

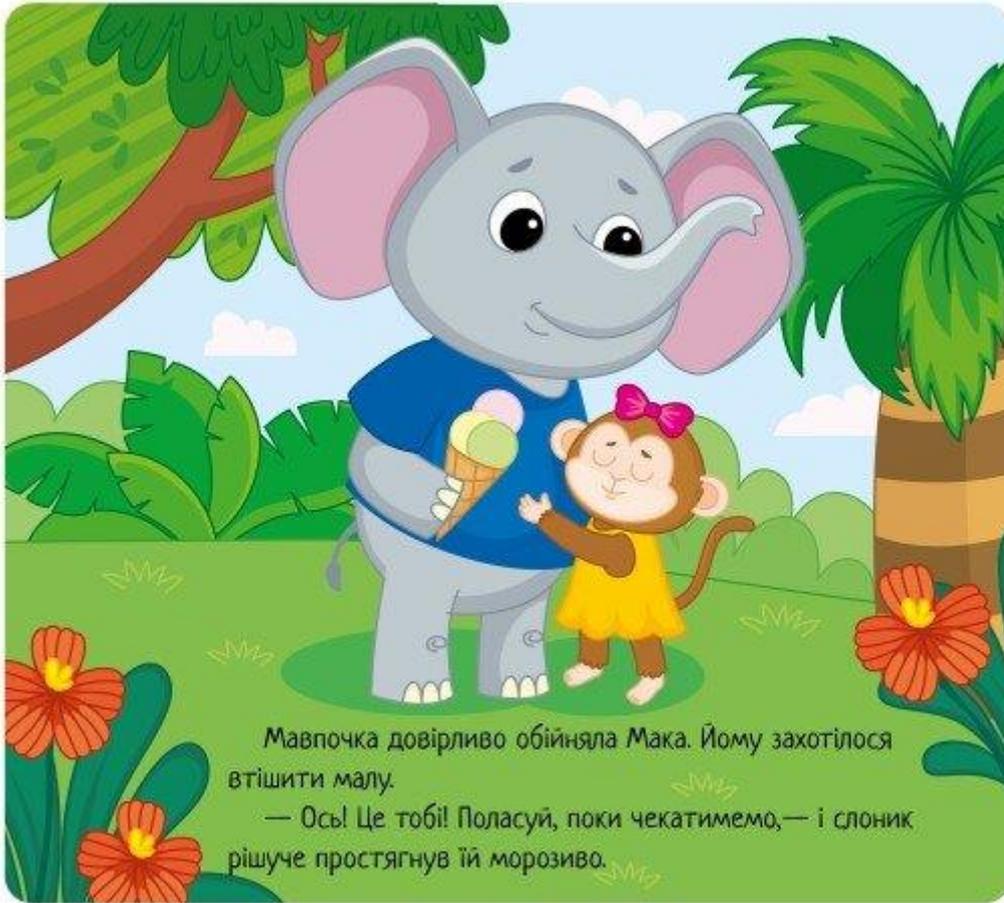
— Я загубилася,— крізь сльози сказала мавпочка.— Де моя мама?

— Одного разу я теж загубився, дуже злякався і плакав через це.

Але ти не самотня, я поруч із тобою,— заспокоював крихітку Мак.—

Мама обов'язково знайдеться! — впевнено додав він.

Вчимося слухати й розуміти текст

- ✦ Послухайте текст. Намагайтеся запам'ятати, про які країни в ньому розповідається.

Ольга Морозова

ПЕРШИЙ ДЕНЬ У ШКОЛІ

Ви знаєте, як весело буває в цей день школярам. І новеньке вбрання, й багато-багато квітів, голосний веселий перший дзвінок! І найперший у житті урок.

А що відбувається в цей день в інших країнах?

В **Індії**, наприклад, навчання починається в червні, коли мине пора найбільшої спеки. Учитель поздоровляє тих, хто вперше прийшов до школи. Він читає їм давню народну казку, а потім всі діти вчать літеру А. Вони пишуть А і співають пісню про А. Батьки учнів одягають учителеві на ший в'язану квіткову шалику з красивих квітів.

Є в Індії і такі школи, де один день учні вчаться без учителів. На цей день учні обирають з-поміж себе ніби учнівський уряд — парламент — і міністрів. Найголовніший з усіх міністрів — міністр дисципліни.

У **Японії** вчитися починають із квітня — саме тоді в цій країні цвітуть вишні. Учитель вітає дітей, а потім показує, де хто з учнів сидітиме. Показує він їм також і місце, де ставити взуття. Бо в Японії, як і в Індії, перед тим, як увійти до будинку, треба скинути черевики й залишити їх біля входу. Так само й у школі.

Діти у **Фінляндії**, вперше йдучи до школи, дають обіцянку, що не псуватимуть своїх гладеньких парт. І свої обіцянки вони дотримуються не тому, що у Фінляндії за пошкодвану парту доводиться платити гроші. А просто новенькі, чепурні, блискучі парти куди більше подобаються учням.